

A NÉMET HÁBORUS TRAGÉDIA OKAI.

I.

Irta: Lakatos Imre.

*„... Nessun maggior dolore
che ricordarsi del tempo felice
nella miseria...”*

Dante, Inferno, V. 121—123.

Hegel szerint a filozófia egyetlen gondolatot hoz-magával, s ez az az egyszerű állítás, hogy a világ fölött az ész uralkodik, hogy tehát a világtörténelem is észszerűen folyt le. Az utóbbi idők történetének az értelem minden kötelékétől független irracionálitása megingathatja hitünk az ész hirdetőjének dogmatikus állításában de csak a legjobb német tradíciót követjük, ha nem fogadjuk el a német nép tradíciójának megszokott, egyoldalú észszerűtlen magyarázatát, s mint minden emberi bukásnak, mely nem váratlan természeti erők pusztításának következménye, mélyebb és döntő belső okait keressük.

Az események arányai túlnőttek azon, hogy a kritikus megfigyelő a páratlan erővel kínálkozó konzekvenciákat le ne vonja s csöndesebb időkhöz szoktatott érzékenységek előtt egyedül méltónak látszó gesztussal, kíméletesen nézzen el a megragadó nagy bukás okai fölött. „Az életnek a történelem horizontjába nyomuló csúcsein” csak hideg kritikának marad helye. A történelmi kritika pedig egész kíméletlen szigorával elsősorban mindig azok ellen lépett föl, kiknek vállalkozása nem sikerült. Ez távolról sem jelenti, hogy így jogtalan, helytelen, vagy éppen terméketlen volna. Nagy ideálok képviselőit bukásuk után is igazolhatja, s gyakran igazolta az utókor, bár a politikai vezető képesség itt sem esik ugyanegy megítélés alá az ideálok propagálásának romantikus tehetségével. De hatalmi konstrukciók megteremtőivel és vezetőivel szemben mindenkorra perdöntő kritérium marad a siker, vagy bukás. Ezek számára sohasem mentség, hogy lehetetlent próbáltak, mert a politikus, ezért politikus, biztos szemmel tekinti át a mindenkori lehetőségek körét és nem próbál lehetetlent. „Weltgeschichte, Weltgericht”: a német történetírásnak régi alapelve, hogy minden politikai és szociális ténykedésnek egyedüli és fölébreszthetetlen bírója a történelem.

Egy Taine, 1871 után, minden erejével a nemzeti össze-

omlás okainak kutatására dobta magát, s élete legnagyobb szabású munkája, „Les origines de la France contemporaine“ a forradalmat, s a bonapartizmust állítja a katasztrófához vezető út eredetébe. Ragyogásban és fényben ezek is fölérnek a Hohenzollernek német császárságával. Taine nem is tagadja meg tőlük a ragyogás érdemét, de színes és nagyszabású történelmi freskóiban tudatos kíméletlenséggel emeli ki a katasztrófális elemeket, melyeket Franciaországra végzetes jelentőségűnek látott. A Hohenzollernek porosz-német birodalmának történelmi kritikusa sem tagadhatja meg elismerését e politikai alakulat nagyvonalúságától és erényeitől, de meg fogja találni és erősen érzékeltetni a nem is nagyon rejtett katasztrófális elemeket, melyek az utolsó évtizedek német életét olyan sűrűn átszőtték.

A mindennapi termékeny józanság, valóságos gyakorlati zseniálítás, s a politikai „hybris“-nek az a keveréke, melyet a Wilhelmus Németország nyújt, mikor egy kilátástalan küzdelemben teszi kockára a német munka és szorgalom csodálatosan gazdag gyümölcsseit, szinte várja a nagynémet historikus és morálista tollát, ki majd tiszta képet fest arról, hogyan jutott el a német Bismarck teremtő kezéből kiinduló császárság, négy évtized szakadatlan lendületén át az összeomlásig.

Egy szükségképen vázlatos tanulmányban természetesen mi sem merészkedünk annak megkísértéséig, amit az oknyomozó történetírás még alig kezdett el, hogy egy zárt és mindenoldalról megrajzolt képét adjuk az utóbbi idők legnagyobb történelmi tragédiájának; hogy megmagyarázzuk a katasztrófális úton vezető egyéniségek gondolkozását, éppúgy, mint az őket vakon követő hetvenmillió művelt és értékes nép passzív engedelmességének okait és szigorúan nyomon kövessük az összeomláshoz vezető politikai események egész láncolatát. De talán sikerül fölfednünk e tragédia egy, s más belső okát, talán sikerül rámutatni azon erőkre, melyek a német népet a pusztító vihar kockázatai felé ösztökölték, ha bizonyos dolgokra különös hangsúlyt dobunk, hogy kicsendüljön az, amit tengernyi fölszínen mozgó jelentéktelenség közül az eseményeket katasztrófa felé irányító lényeknek látunk.

Hamisan beállított háborús felelősség és felelőtlenység körüli tollharcok nyomán, a jóhiszemű olvasó többnyire meg van győződve, hogy egyik oldalon a szenvedő, fehér öntudatlanság, másik oldalon a kvintesszenciált gonoszság állanak egymással szemben. Pedig világtragédiák előidézéséhez sem szükségesegek ilyen végletek. Többé-kevésbé jóindulatú tehetetlenség, hamis hivatásérvés, rossz helyen alkalmazott realizmus, vagy ideáлизmus többnyire súlyosabban esik a latba, mint az elszánt gonoszságnak a politikai érvényesülés terén is elég ritka esete. Az emberek vezetése művészetének egyik cinikusan okos teoretikusa, Machiavelli már régen megírta, hogy „a világon minden baj onnan ered, hogy az emberek nem elég jók, vagy nem elég rosszak“.

A háborús tragédia okainál is hiába keressük, nem fogjuk

megtalálni a bűnöző felelőst. A történelem valószínűleg véglegesen megállapítja, hogy ilyen nem volt egyik oldalon sem. A Napoleonok hasonló felelősséget elviselni tudó fajtájából legszorgosabb keresés mellett sem találunk köröttük senkit. Lloyd George szavaival élve, „belesodródtak“ a veszedelembé, de szerény tehetségük predesztinálta őket a sodródásra.

A háború kitörésének politikai sakkjáráján, majdnem mindenhol, békésebb szellemű egyéniségeket látunk felelős pozíciókban. Bethmann Hollweg, Bertold, Viviani, Sasonov, Asquith, Grey, Lloyd George, mindannyian az adott politikai konstelláció békésebb, szépszellem szárnyát képviselik. Sehol, sajnos, a magasrendű politikai ragadozóknak bismarcki típusa, melynek szentimentális indítékokkal szemben érzéke nincsen, de akciójának következményeit, erejének hatását és eszközeinek ellenállóképességét tiszta fejvel és hideg szemmel tudja kimérni. Sohasem jut el az ember anynyira a végletekbe, mint amikor nincs egészen tisztában, hogy merre és hogyan akar.

A hetvenes háború francia miniszterelnöke, Emile Olivier honfitársai szemében sem szabadult meg sohasem a hadüzenet gyűlöletes felelőségétől. Pedig egységes közhangulat nyomása alatt és szinte kényszerülve szánta rá magát. Bismarck maga később büszkén vallotta, hogy ő kereste a háborút, s az ems-i sürgönycsapatával akart hadüzenetet provokálni. Mindez nem csökkentette az Olivier felelős ségét, mert sem az ellenfél rosszindulata, sem a közhangulat nyomása nem szolgálhat mentségül azoknak katasztrófális ténykedéséért, kikre milliók élete és existenciája van bízva. A békeidők politikai felelőségét amúgy is különös virtuozitással tudják a politikusok a számonkérő kritika elől elsikkasztani, nagy nemzeti katasztrófák felelőségét, már csak példák statuálása szempontjából is, minden egységes társadalom ébren tartja, Emilé Olivier több évtizedes kiváló történetírói munkássága, melynek saját szerepe, s az általa képviselt régime tisztázása volt a célja, sikertelenül pattant vissza a dolgok lényegét egyszerű, nagyvonalaisaiban meglátó közhangulat hideg közönyéről.

Ha csak a háború kitörésének pillanatát nézzük, II. Vilmos kormányzata, mely olyan sok tekintetben hasonlít a második francia császársághoz, szintén csak azzal a bizonyos „sodródás”-sal, s a körülmények nyomása alatt elsielt hadüzenetek odiózus felelőségével vádolható. Ha azonban az események sodrát gyorsító és mélyítő háború előtti okoknak láncolatát, ha a küzdőfelek kormányzati elveiből kinövő agresszív elemek fejlődéstörténetét kísérjük figyelemmel, Németországban ugyancsak bőséges aratásra találunk.

Mindez természetesen nem jelentheti azt, hogy külső okok ne járultak volna hozzá az ellentétek kiobbantásához, vagy hogy az utóbbi évtizedek gazdag anyagi és szellemi életének ne lettek volna más, néha éppen ellentétes áramlatai is. Az az imperializmus, mely a német tragédiának is egyik fő oka, bizonyára szintén nem egyedülálló, nem tisztán német jelenség volt a világon.

Majdnem minden kisebb és nagyobb hatalom, mert hatalom, erősen hajlott felé. De végzetesen pusztító, szinte öngyilkos hatásában seholy olyan monumentálisan nem jelentkezik, mint a német tragédia esetében. Az út itt teljes: a nagy tragédiának egy véget ért fejezete, kezdettől a katasztrófiáig végig követhető.

Légüres térben, a többiektől elkülönülten, egyetlen állam sem élhet. Mindeniküknek egész konstrukcióját, belpolitikáját is, elsősorban a többiekhez való viszonya determinálja. Ez a viszonylat a külpolitika, s ha ez bármilyen okból szöges ellentétbe kerül az erők tényleges viszonyával; ha a lehetőségeken túl, olyan küzdelmekbe indul, melyekben akár saját erejének túlbecsülése, akár ellenfelei képességének félreismerése miatt vesztes marad, józan kritika sosem fogja a bukás okaiért az ellenfelet, s nem elsősorban a hibás politika irányítói felelőssé tenni.

Német felelősség a háború elkövetkezésében tehát létezik, és létezik elsősorban a német sorssal szemben. Még gondolatnak is lehetetlen dolog a hatalmas német birodalom összeomlását tisztán és kizárólag ellenfelei művének tulajdonítani. Nem lehet föltételezni az abszurdumot, hogy az utolsó évtizedek adottságai között a német nép fölbecsülhetetlen anyagi, szellemi és szociál-organizatórius ereje, a leghelyesebb vezetés mellett is, egy ilyen katasztrófára lett volna kárhozható. A „vér és vas“ birodalma egy farkas-barány mese passzív és ártatlan bárányának szerepében neveléses volna.

Nagy emberi tragédiák íróinak soha eszébe nem jutott hősük bukásának legmélyebb okait nem magában a dráma elbukott hőseiben keresni. A szabad választás, a katasztrófálissal ellenkező cselekvés lehetősége legemberibb feltétele minden drámának. Még a görög „ánánké“ elkerülhetetlensége is csak drámai „staffage“ a szabad emberi motívumok megrajzolásához, melyek ráviszik a hőst, hogy bukása végzetét kockáztassa.

*

Nagy Frigyes hagyta a Hohenzollernek katonai eszközökkel összekovácsolt Poroszországra a „toujours en vedette“ jelszót. Az állandó katonai „vigyázz“ állás lassanként Németország vezető hatalmává emeli azt a Poroszországot, melyről még emelkedése pillanatában is a kedvezőbb viszonyok közt élő délnémetek mosolyogva mondták: „Preussen hat sich gross gehungert.“ Ezt a Poroszországot a Hohenzollernek teremtették meg három egymástól teljesen különálló részből: a német lovagok régi porosz területeiből, Brandenburgból, s egy pár kisebb rajnai hercegségből. Nagy Frigyes azután elsőrangú állammá emeli a közbeeső területek elfoglalásával. Az ország nagy része nem német, de a Hohenzollernek németté teszik, s a régi porosz nyelvről ma már csak a filológusok tudnak. Az új állam átveszi és megőrzi a német lovagrend tradícióit, a folytonos háboruszkodást. „La guerre, c'est la seule industrie de la Prusse“ írja a tizenyolcadik század végén

a porosz kormányzasi művészet bámulója, Mirabeau. Amíg Németország Európáé szvenvedő harctérévé válik, hol Bourbonok és Habsburgok vívják csatáikat az elsőbbségért, a Hohenzollernek folyton növelik birtokaikat, s „a római szent birodalom porzószelencéjén“, Európa legrosszabb földjén egy katonai népet nevelnek a „nicht raisonnementen“ jelszavával, föltétlen engedelmességre. „He drilled his people, as he drilled his grenadiers“ írja Macauley Nagy Frigyesről: ugyanolyan „drill“-ben neveli népét, mint a gránátosait. És Nagy Frigyes, aki Voltaire barátja, még csak eltúr valamelyes kritikát, — „Én és a népem megegyezésre jutottunk, mely mindkettőnkét kielégít. Én azt teszem, ami nekem tetszik, s ő azt mondhatja róla, ami neki tetszik“, —, de elődei és utódai a kritikát sem túrik, s a parlamentarizmus Poroszországban gyökeret nem verhet. A porosz kormányzasi művészet a kortársak előtt azonban mintaszerűnek látszik, s az erős kritikájú Mirabeau írja róla, hogy „ha Poroszország elbukik, a kormányzás művészete a gyerekkorhoz tér vissza.“

A Hohenzollernek keményen fogott királysága mellett „Németország a fejedelemségek és köztársaságok anárchikus szövetsége; e rendtelenség élén egy monarcha van, ki császárnak címezi magát.“ „Az a követ, — írja Nagy Frigyes, — akit uralkodója Regensburgba küld, egyenrangú a baromfi udvarban tartott házi kutyával, mely a holdat ugatja.“ Midőn Napoleon 1806-ban elhatározza a szent birodalom feloszlatását, „elég volt egy szó: és a birodalom megszűnt létezni.“

Igazi katonai hatalmat csak a két gyarmatosító német dinasztia, a Habsburg és a Hohenzollern jelent. Hosszú ideig egyikük birtokait sem tekintik teljesen német földnek. De érdemeik a német-ség fejlődésében nagyok. Kelet és észak felé óriási területeket hódítanak meg a német nyelvnek, s a német hatalomnak. Dél felé, Olaszország irányában áldatlan és sikertelen a német terjeszkedés, nyugat felé pedig a német-ség állandóan teret veszít. Itt francia gyarmatosítás folyt le germán területen. Kelet-franciaország francia népében több a germán faji elem, mint Kelet-poroszország lakosságának legnagyobb részében. Vazallusi kötelékek egyaránt kötötték a Rajnavidék fejedelmeit a francia királyhoz és a német császárhoz. A rajnai papi fejedelemségek valósággal lebegtek a két hatalom közt. Az „Ostmark“ harcias királyságainak itt nyoma sincs. A Rajna a „Pfaffengasse“, a papok utcája, kik a katolicizmus nagy középkori tradícióiból megőrizték a civilizált népek egységesítésének gondolatát egy közös ideológiában, s a protestantizmussal együtt növekvő nemzeti elkülönülés szellemét érvényesülni nem engedik. Ez a Rajna-vidék és Németországnak zavaros politikai viszonyok közt élő többi apró fejedelemsége és városa Európa egyik legnemesebb veretű és legszebb kulturáját fejleszti ki. A nemzeti egység gondolata azonban alig van hatással rájuk mindaddig, míg a napoleoni háborúk fel nem borítják a régi német kereteket is. 1784-ben a fiatal Schiller még így kiált fel: „Néme-

tek! ne iparkodjatok egy nemzetet alkotni; elégedjetekek meg azzal, hogy emberek vagytok.“

Poroszország a napoleoni harcokban növekedik a mindinkább erősbödő német egységtörökvések kristályosodó magjává.

Csakhogy a nemzeti egységek gondolatát a francia forradalom dobja világgá, s Németországban csak a polgári liberálisizmus képviseli. Poroszország pedig a reakció vára. „Ez állam régi és fiatal egyszersmind. Két rendeltetés közt választhat, mivel a reakció és forradalom munkájára egyaránt alkalmas. Mint kétélű kard, mely a körülmények szerint majd erre, majd amarra csapott, rettentő fegyverré lett.“

1848-ban a német nép Frankfurtban összegyűlt képviselői felajánlják a császári koronát a porosz királynak. A frankfurti Paulus-kerche-ben, mint a poroszok gúnyosan nevezték „Professoren-parlament“-ben Németország legjobb szellemei gyűlnek össze, hogy a német egység teljesen érett gondolatát megvalósítsák. A negyvennyolcas idők dacára ezt olyan kevéssé forradalmi szellemenben tervezik, hogy a reakciós érzelmeiről ismert Frigyes Vilmos porosz királynak ajánlják fel a császári méltóságot. De az alkotmányos formák közt felajánlott császári koronát a porosz király a csöcselék koronájának „couronne du pavé“-nak nézi és megvetéssel utasítja vissza. „Eine Kaiserkrone kann nur auf dem Schlachtfelde erworben werden“ mondja az akkor még trónörökös I. Vilmos.

A német császárság, s a nyugati világ nagy antagonizmusának egyik gyökerére itt találhatunk rá. A frankfurti parlament elgáncsolása a hivatalos Poroszország által, s az akkor már Németországban is, mint egész Európában, liberális megoldásra beérett problémák visszafójtása napjaink világháborújának egyengetik az útját.

„Preussen soll nicht aufhören Preussen zu sein“ mondta I. Vilmos és nemcsak hogy Poroszország irányító szelleme marad a régi, de a német egység is Németország meghódításának foglátszani Poroszország által. A Poroszországot megteremtő katonai szellem joggal hivatkozik majd rá, hogy a német birodalom is az ő kizárólagos alkotása. Az egymást követő három győztes háború, mellyel a porosz militarizizmus a liberálisok eszközeivel olyan sokáig elérhetetlen német egységet megalkotja, rajta hagyja bélyegét a német gondolkozáson. A délnémet szellem kapitutál Keletporoszország zordon klímájának és Brandenburg száraz pusztájának katonás szelleme előtt.

A frankfurti gyülekezet a németiség bizalmán, s tagjainak nagy morális súlyán kívül más fegyverekkel nem rendelkezett. Az ilyes fegyverekkel szemben mindig bizalmatlan porosz militarizizmus szinte ösztönszerűleg helyezkedett vele szemben és akadályozta meg minden termékeny munkában, hogy saját ellenszenvét és leverését minden parlamentáris organizációval szemben a német nép kiábrándulásával is támogathassa. A porosz-német birodalom nemzeti történetrója, Treitschke vonja le a konzekvenciát, „hogy

a tiszta parlamentarizmus Németország számára nemcsak hogy elérhetetlen ideál, de még csak nem is ideál, mert a német államot legmélyebb alapozásában ingatná meg.“

A német egység megteremtésének egész nemzeti dicsőségét így a porosz militarizmus sajátítja ki magának. „Die deutsche Frage war nur zu lösen durch Blut und Eisen“ s a német egységet hohenzollerni császárságba foglaló „vér és vas“ katonai ideálja mind kizárólagosabb uralomra jut a már kiépített egység keretein belül is. Masszív és merev porosz formák súlyosan nehezdednek rá a német szellemre, melynek ez a szabadság nélküli rend szárnyát szegi, s egy katonai ideált szolgáló, termékeny, de földhöz kötött amerikanizmussá kényszeríti.

A nagy írók és nagy gondolkodók korának ideálista Németországa, melynek számára az anyag valósággal csak szimbóluma a szellemnek, gyorsan átalakul a gazdasági, haladás, s az alkalmazott természettudományok birodalmává. A régi filozófiai, esztétikai, s a természettudományok alapvető principiumait kereső szellem háttérbe szorul a porosz-német birodalom gyakorlati irányítása mellett építő, szorgalmas részletmunkával szemben. S az új német szellem mindezt orgánikusan tudja bekapcsolni egy megszakítás nélküli vonalba, mely a nagy-német gondolkodók gyakran félreértett tanításáig vezet vissza. A német szellemnek meg van az a ritka és értékes sajátossága, hogy elvont ideákat aránylag könnyen visz át a gyakorlati életbe. De életbe átolított teoriák igen gyakran szöges ellentétbe kerülnek alkotóik intenciójával. Kant, Fichte, Hegel, Nietzsche aligha ismernék el jogos utódoknak a nagynémet katonai expánzió publicista hirdetőit, kik látszólag hazafias tanításaikhoz adagolva, Kant kötelesség elméletét, Fichte és Hegel államteóriáját és Nietzsche „Wille zur Macht“-ját használják fel theoretikus alapul.

Kant „imperativus categoricus“-a a szabad belátáson alapuló kötelesség érzete a morál törvényeivel szemben. A kötelességnek ez az elvont érzése a német gondolkodás lényeges alkatrészévé válik, de a Kant adta észkritériumokat lassanként elveszti, s a minden egyéni kritikáról lemondó kötelesség érzete lesz az államhatalom, s az azt képviselő minden hivatali felsőbbiséggel szemben. A metafizikus tiszta víziójából megteremtik az iskolai nevelés, s az átlagműveltség számára a katonáskodás kötelességét az istenséggé vált állam minden megnyilatkozása előtt. Ez annál könnyebben ment, mert a mindenkori uralkodó hatalommal szemben Kant tényleg a teljes megalázkodást ajánlja. Az alattvalói ellenállás, az alattvaló mint rezisztáló hatalom Kant számára egy logikai ellentmondás. Midőn II, Frigyes Vilmos sárlátán kegyence, Wöllner megtiltja neki, hogy vallási kérdéseket érintsen, Kant elhallgat, „mert hallgatni alattvalói kötelesség“. E nagy dialektikus, kinek kritikája szédületes magasságokban jár és semmitől vissza nem retten, a legalázatosabb alattvaló. „A tiszta ész parancsa, hogy mindenben kételkedjék, a gyakorlati észé, hogy

mindent tiszteletben tartson“. Ha nem is vallja nyíltan, de úgy viselkedik, mintha az engedelmeskedés minden felsőbbségnek szintén egy „kategoricus imperativus“ volna.

Kant elméleti magasságából Fichte a publicisztikáig száll le és meleg érvekkel jelöli meg a népnek a német államot, mint a német kötelességteljesítés legfőbb tárgyát. Szerinte az államnak joga van minden polgára gazdasági existenciáját szigorúan megszabott keretek közé határolni. Az állam adja a jogokat, az ő dolga a kötelességek meghatározása is. Ez a teoria már eltorzítás nélkül mehetett át a porosz államelméletek rendszerébe. A kérdés csak az, hogy az adott esetben, Fichte meghatározása, hogy „az állam maga a nép az ő legaktívabb formájában“, fedie a realitást. Az egyének Fichte conceptióiban semmi joga sem marad, az egyéni szabadság itt épp olyan tökéletesen porrá zúzódik, mint a német szociálista rendszerekben.

A német nép római szent birodalmának politikai anarchiájával szemben a Hohenzollernek különféle elemekből is erős egységbe kovácsolt monarchiáját teszi ideállá a német államfilozófia igazi megeremtője, Hegel. Nagy Frigyes Poroszországa az ő mintaképe. Szerinte az öntudatos ész legmagasabb inkárnációja az állam; benne egyesülnek a földi és isteni fogalmának kritériumai. Az egyén csak az állam által, s az államért létezik. Minden szabadság és jog magában involválja az állam fogalmát. Az állam maga a szemmel látható Isten.

A hegeli, mindent magábafooglaló államistenítésnek logikus folyománya egyrészt a porosz militarista államnak mindenre kiterjedő katonai szervezettsége, másrészt a szintén hegeli filozófián nevelkedett szociálista államtheorétikusoknak az egyéni jogokról a szociálista államhatalommal szemben lemondó szociális szervezettségi elmélete. „Freiheit heisst Einheit des Einzelnem mit dem gänzen“, ez a klasszikus német gondolkodásnak az egyént teljesen feláldozó szabadság fogalma.

Hegel szerint „a rendőrség kell, hogy az általánosnak egységét a különösség egész mezején át megvalósítsa“. Mindennapi nyelvre lefordítva ez annyit tesz, hogy az állam egységének igazi védője a rendőri hatalom. A hegeli filozófia igazolása mellett valósúl meg Poroszországban a „reine Obrigkeitsstaat“, az önkényes módon és rendőri eszközökkel kormányzott, intelligens hivatalnok-állam, melynek vezető állásaiban gyakran „a tekintélynek valóságos aszkétái“ ülnek.

Gondolkodásának logikus folyománya, hogy erősen megveti az angol alkotmányt, „mely csak tételes határozmányok össze nem függő aggregatuma“ és nem veszi észre, hogy egy szabad nép politikai tradíciói és államférfíúi szelleme hatalmasabb összetartó erőt jelent, mint a hohenzollerni kormányzás vaskeretei. Angliában a közszabadságok rendszere a vele szembe helyezkedő államhatalommal egyenlően monumentális épület; Németországban, az utóbbinak mindent elnyomó monumentálitása mellett, az

előbbi alig jön számításba. Az államistenítés egyforma rituálja a porosz-német gondolkodás szellemét szinte kizárólag magába foglaló konzervatív és radikális szárnyaknak. Treitschke és Marx, mindketten Hegel tanítványai, e kérdésben együtt mennek. És ugyancsak Hegel tanítvány a katonai szervezettség nagy teorétikusa, Clausewitz, ki az államnak, mint állandó háborús szervezettnek, s a politika és hadviselés porosz értelemben vett egy- másba fonódásának mindenki számára érthető megfogalmazását adja. A háború, a régi „ultima ratio regum” szerinte, csak „a politika folytatása más eszközökkel.”

Az állam, mint művészi alkotás, melyet Plato álmodott tökéletessé és Jakob Burckhardt tökéletlennek, s mégis művészinék a renaissance-ból látott kiemelkedni, teljesen összeférhetetlen a porosz konzervatív, vagy szocialista államideológiákkal. Nem csoda, ha Goethe, ki a Napoleon abszolutizmusát is bámulni tudta, sohasem tudott igazán fölmelegedni a kora német pátriotizmusának élén járó Poroszország iránt. Egy másik német költő, Heine, a kortársak közül egyedül látja meg vízióiban az elméleti magasságban szárnyaló teoriák gyakorlati következményeit is. Ő figyelmezteti a világot 1835-ben, hogy „a német filozófia fontos, az egész emberiséget érdeklő ügy. Ezek az elméletek oly forradalmi erőket fejlesztenek ki, melyek csak alkalmas időpontra várnak, hogy kitörésükkel az egész világot csodálatba és rettegésbe ejtsék... Mert ha a kantiánus keze keményes és biztosan sujtol azért, mert szívében nincs tisztelet a hagyományok iránt; ha a fichteánus szembeszáll minden veszéllyel, mert szerinte a veszedelemnek nincs is reális léte, a természetbölcsezt az teszi majd félelmetessé, hogy a természet őserőivel van kapcsolata, hogy felidézheti és szolgálatába hajthatja az ógermán pantheizmus erőit és hogy életre kel benne az a harci vágy, melyet a régi germánok tulajdonságának mondanak, s amely nem azért harcol, hogy pusztítson, sem azért, hogy győzzön, hanem azért, hogy harcoljon. A kereszténység, — ez legnagyobb érdeme, — kissé megfékezte, a brutális germán harci kedvet, de kiirtani nem tudta és ha a zabolázó talizmán, a kereszt, egyszer majd eltörik, újra fellobog a régi harcok vadsága, a pusztításnak az az esztelen dühe, melyről oly sok ének szállt szájról-szájra... A régi kőbálványok akkor majd előkerülnek a törmelékek és romok alól, kitörlik szemükből az ezeresztendős port és Thor kezébe kapja majd hatalmas pörölyét és szétzúzza a goth székesegyházakat. Ha ti, kedves francia szomszédaink, meghalljátok a nagy csörömpölést, eszetekbe ne jusson, hogy valamiképpen beleavatkozzatok a mi otthoni dolgainkba. Ugyancsak megjárhatnátok. Eszetekbe ne jusson a tűz szítása, de az se, hogy eloltsátok. Könnyen megégethetnétek magatokat. Ne mosolyogjatok azon a tanácson, amit íme egy álmodozó költő ad nektek ... Ne mosolyogjatok az álmodozón, aki azt hiszi, hogy a tünemények világában is végbe fog menni az a forradalom, mely a szellemi élet területén megtörtént. A

gondolat mindig előtte jár a tettnek: mint a villám a menykőnek. Persze, a német mennykő — az is német, kissé nehézkes és hosszadalmas dübörgés előzi meg, de azért el fog jönni és ha majd olyan dübörgést hallotok, aminőt még nem hallott a világ-történelem, akkor tudjátok: a német mennykő lecsapott és elérkezett céljához. Erre a zajra a sasok élettelenül hullanak majd le a levegőből és az oroszlanok Afrika legtávolabbi pusztáin ijedve húzzák be farkukat és megbújnak odvaikban.“

A porosz győzelmek a német államfilozófiát is leszállítják elméleti magasságából a mindinkább fejlődő imperiálizmus szolgálatába. Porosz politikai, gazdasági és szellemi élet céljai háttérbe szorítanak mindent. Hegel még visszautasítja a gondolatot, hogy az állam építménye elsősorban az erőszakon, a katonai erőn nyugodnék. A császárság theoretikusai, Sybel, Droysen, Treitschke megteremtik a tisztán katonai erőre épült állam fogalmát, melynek célja önmagában van, polgárai csak általa léteznek, s így kötelezéseket azoknak szabadságával szemben épp oly kevésbé ismer el, mint a külföld szerzett jogaival szemben. Ezért állandó, rejtett vagy nyílt conflictusban van a többi államokkal.

„A háború maga a politika, — írja a császárság nemzeti történetírója, Treitschke. — Csak a háború ébreszthet egy népet igazán öntudatra. A háború gyökeres orvossága az állam minden betegségének” ... „Az élő Isten bizonyára megtartja a háborút az emberiségnek, mint a legsouverainebb gyógyszer, melyet az állam joggal vehet igénybe“.

Ez a politikai gondolkodás a darwinizmuson épül, a népek selectióját, az erősnek mindenre való jogát, s a gyöngébbnek e világra való jogtalanságát hirdeti. Von der Goltz és Bernhardi tábornokok, írásaikban a maguk szükségleteihez alkalmazzák, s egy nagy csoport katonai és pángermánista író a modern népszerűsítés minden fegyverét kihasználva, dobja e hivatalos védelem alatt terebélyesedő doktrínákat a közönség soraiba.

Egy, időrendben későbbi és teljesen ellenkező irányból érkező alkateleme a német imperiálista gondolatnak a Nietzsche „Übermensch“ filozófiája, mely Wagner ősgermán heros-kultuszával vegyítve, az imperiálista gondolat romantikus és művészi keretét adja meg. Igaz, hogy Nietzsche nem szereti az államot, „ezt a hideg monstrumot minden monstrumok közt“; különösen nem szereti a német államot és gyűlöli a poroszt. „A német császárság, — szerinte, — tönkreteszi a német szelímet“. A „Hornvieh-nationalismus“ sem az ő ideálja. „A nem fölösleges ember is ott kezdődik, — tanítja Zarathustra, — hol az állam megszűnik“. De az „Übermensch“-nek minden meg van engedve, a háború is. Az erős úgy élhet, ahogy legiobbnak látja; erejénél és csak erejénél fogva kormányozza a többieket. Az akaratok egységesítése, demokrata értelemben, szerinte, nevetséges dolog; nem az egyenrangúak associációjáról, csak az alsóbbrendűek subordinációjáról lehet szó. Az emberi egyenlőtlenségre szükség van, s az erős és

gyenge közt, azt nem eltörölni, de növelni kell. „Az istenek halottak, — tanítja Zariathustra, — mi akarjuk, hogy eljöjjön az „Übermensch“. S az „Übermensch“ a kemény titán, ki kegyelmet nem ismer és meg nem szűnő állhatatossággal tör a hatalom felé.

Nietzsche minden utálatát a porosz militarizmus és államistenítésével szemben meg nem akadályozhatta, hogy hatalmi teóriája egészében bele ne kerüljön a pángermán gondolatkör komplexumába. Az „Übermensch“-ből „Überstaat" lesz. A régi vitát a „Nachtwachterstaat“ s a „Kasernenstaat“ közt felváltja a neoromantika államfogalma: az erős államé, mely jogosultságát magából meríti és jogait csak érdekei határolják.

A két gondolatkör: a klasszikus német filozófia államfogalma és kötelességelmélete s az „Übermensch“ romantika hatalmi teóriája, mindkettő kiforgatva eredeti irányából és gondolati tisztaságából, így torzúl el a császárság hatalmi koncepcióit minden eszközzel szolgáló politico-militáris elméletekig.

Egy harmadik, az előzőknél szellemileg mélyen alantabb álló alkateleme a német imperiálista gondolatnakaz úgynevezett „Rassentheorie“. A „kiválasztott“ német faj világhatalomra való hívatottságának teoretikus megalapozója, különösképpen, két idegen. Egyik, egy francia diplomata, Gobineau gróf, másik a félig angol, félig francia, de németté vált Houston Stewart Chamberlain. Gobineau-nak a fajok egyenlőtlenségéről írott, 1854-ben megjelent könyve az árja fajt és annak legtisztább hajtását, a germán ágot tekinti legmagasabbrendű embertípusnak. Minden más nép kiválóságai, művészi, katonai, politikai, vagy tudományos téren csak a közéjük ágazott germán migrációnak köszönhetők. Ez a Franciaországban alig észrevett teoria, német földjön egy óriási irodalom eredőjévé válik. Egy „Gobineau-Gesellschaft“ a nagy reklám minden fegyverével terjeszti e munkát a német, s a németiség által befolyásolt nyelvterületeken. Különösen az utolsó évtizedekben, publicisták, anthropologusok, filologusok, sociologusok egy nagy tudományos árzenál egész súlyával bizonyítgatják ezt a teoriát, melynek prófétájává a színes írású és szellemes Houston Stewart Chamberlain női ki magát, kinek könyvei, — ez Németországban nyílt titok, — II. Vilmosnak is kedvenc olvasmányai közé tartoznak.

Chamberlain szerint, az igazi árja a magastermetű, kék szemű, szőke hajú és hóbőrű germán. Ennek ellentéte, az „anti-germán“, a fekete hajú, sötétebb szemű és bőrű, alacsonyrendű népfaj: első sorban a szemita, melynek kiválóbb egyéniségei csak a közéjük tévedt árákból adódnak. Így például árja az zsoltóros Dávid király, árja a szent család, de egész bizonyosan szemita és antigermán a jezsuita rend megalapítója, Loyolai Szent Ignác. A „tudományos Rassentheorie“ többi képviselői, egy Woltmann, egy Wilser tovább válogatják a más népek közé tévedt nagy-

germánokat és többek közt, visszaveszik az olaszoktól Dantet és Lionardo da Vincit.

Számtalan kisebb és nagyobb időszaki folyóirat, s a napi sajtó népszerűsítő munkájával megalkotják a „Herrenrasse“ és „Sklavenrasse“ fogalmát, egy hierarchiát, melynek legtetjén a birodalmi németiség ül; „ez az emberek vezetésére teremt, emelkedett morálítású népfaj, melynek hívatása, hogy a világ uralmát megszerezze magának“. Politikai koncepciójuk megfelel az All-deutsche Blatter programjának: „Németország világuralma a mi célunk, minden egyéb mellékes nekünk“.

E zajos propagandát külföldi hatásában ellensúlyozni Németország legkomolyabb szellemei is hiába próbálják. Hogy az igazi német tudománynak és német gondolkodásnak e zavaros „tudomány“ hoz kevés köze van, azt jól tudták külföldön is, de lehetetlen eltitkolni, hogy a császári udvar kedvenc tanácsadói, s a császári politika publicistikai szóvivői, egy Schieman professzor a Kreuzzeitung-ban, egy Reventlov gróf a Deutsche Tageszeitung-ban, egy Tirpitz admirális és sok más II. Vilmos legbensőbb környezetében, e gondolatkörnek meggyőződéses szóvivői.

Talán nem tévedünk, ha a császárság közszellemének kialakulásában nem hagyjuk megemlítés nélkül a gazdasági tudományoknak kivételesen nagy szerepét sem. Marx történelmi materializmusa, mely a gazdasági okok exclusiv uralmát látja egyedüli döntő faktornak az emberiség fejlődésében, meghódítja politikai ellenfeleit is. Egy kis kritikával meglátjuk a szocialista történelmi materializmus mellett a többé, kevésbbé bevallott konzervatív, sőt liberális történelmi materializmust is, a tudományosság minden pretenziójával felszerelt formulákba szedve. Angliában, hol e tudománynak klasszikusai éltek, szintén nagy szerepet játszik a gazdaságtan, de olyan egyetemleges módon, mint az utóbbi évtizedek Németországában, sohasem nehezedett rá az ország gondolkodására.

(Folyt. következik)

A NÉMET HÁBORUS TRAGÉDIA OKAI.

II.*

Irta: Lakatos Imre.

A német érdeklődést teljesen lekötik a gazdaságtan problémái, mert az a meggyőződése, hogy minden politikai történésnek is ezek az egyedül döntő indítékai.

A császárság is magáévá teszi ezt a szellemet, s szokása szerint, régi hatalmi ambícióinak szolgálatába állítja. A gazdaságtan biztos methodikájával fejlődő közgazdasági élet birtokbavétele után, a hohenzollerni militarizmus Németországa egy középkori bástyákkal körülvett modern gyártelep benyomását teszi. A régi porosz diszciplína, mely mindenkit a maga szigorúan körülhatárolt helyén tartott, s ott teljes munkáját követelte, új alkalmazásában a munkafelosztásnak egy, az eddigi viszonyokhoz mérten, tökéletes organizációját adja. I. Frigyes Vilmos még saját felséges kezeivel botozta meg alattvalóit, kik Berlin utcáin munkaidőben mertek sétálgatni Őfelsége szemei előtt. A birodalmi Németország természetesen túlnőtt ezen a methoduson, de a porosz diszciplína, kemény kereteivel, nagy elmélyedő pihenést is irígyelne e néptől, melyen pedig, mint a bánáti svábokról írta nemrég Molter Károly, „a munka, a dolog szeretete az első tulajdonság, melyet észre kell vennünk, amelytől meg kell ijednünk, annyira túlhajtott.“ A nagy német birodalmi gépezetben mindenki megkapja a maga helyét, melynek betöltése minden erejét igénybe veszi, s amelyből kilátást másfelé rövid idő múlva már nem is keres.

Igy fejlődik ki a speciálizálás módszere, mely lassanként megöli a goethe-i tradíciókon nevelkedett humanista műveltséget. Az egyénnek nincs értéke csak akkor, ha egy bizonyos, bármilyen szűkre szabott speciális kompetenciával bír. Ez a kompetencia, mely a saját területére féltékenyen vigyáz, ösztönszerűen betartja határait, s más kompetenciák területén határsértést nem követ el. Irányítás szerint, mint egy óramű kerekei egymásba fogózva, hatalmas gépezetet alkotnak, melynek munka-eredménye kétségtelenül magasan felülmúlja a kompetenciák legmagasabb egyéni munka-eredményének összegét. A maga szűk területét biztosan uraló specialista büszkén helyezkedik a nagy német összesség munkájába az erős határozottságnak különben kellemetlen érzése nélkül.

De a túlságos szervezettség gyakran hanyatlás jele: feltételezi az egyéniség háttérbe szorítását, külsőségek és formák meg-

* Az I. rész megjelent a „Pásztortűz“ IX. évf. 39—40. számában.

erősítését a szellem rovására. És feltételezi a kritika fokozatos elhalását, a teljes bizalmat a jól működő gépezet irányítóiban.

Aki a háború előtti német közéletet csak egy kissé ismerte, annak figyelmét nem is kerülhette el a német nép politikai nevelésének és politikai kritizáló készségének teljes dekadenciája. Az ilyen lelki állapotban élő néppel egy helyes és okos politikai vezetés még mindig nagy dolgokat érhet el, egy nagy tehetséggel támogatott nagy ambíció, esetleg, világrendítő sikereket is. Lássuk: mennyiben feleltek meg az előfeltételeknek az utolsó évtizedek hohenzollerni császárságának vezetői.

*

Az események, ösztönök és vágyak szellemi tükröződésével majdnem párhuzamos az utóbbi évtizedek német politikájának menete. Amíg Bismarck erős keze van a kormányrúdon a császárság hajója minden vihart győzelmesen áll meg, A vaskancellár nem engedí a politikai romantikát az ő hideg és józan számításaiba beleavatkozni. Bukásával egy új korszak kezdődik, a külpolitikai egyensúlytalanság és romantika kora, mely velleitásaiban a német nép óriási léptekkel haladó erejét is mindig messzire megelőzi.

Bismarck a hetvenes háború után konzervatív külpolitikát üz. Franciaországot sikerül izolálva tartania, míg Németországnak először a három-császár-szövetség, később a hármas szövetséggel, s Anglia barátságának keresésével, melyet még titokban az orosz „Rückversicherungsvertrag“-gal is halmoz, erős és nyugodt külpolitikai helyzetet biztosít. Támogatja a francia gyarmati politikát, mert ezáltal a német nyugati határtól tereli el a francia nacionalisták figyelmét. A francia köztársaság vezetői szívesen kanalizálták Afrika felé nyugtalan vérű, royalista tábornokaik ambícióit, kik a nyolcvanas és kilencvenes évek folyamán egy nagy afrikai gyarmatbirodalomra kerekítik ki Franciaország afrikai birtokait, de ugyanakkor éles ellentétet teremtenek egyrészt Páris és London, másrészt Páris és Róma közt. Ezeken az ellentéteken játszott Bismarck, hogy európai nagy művének kiépítését nyugodtan befejezhesse. Munkáját, melyet egy német történetíró „Verschmälzung des preussischen Gedankens mit dem deutschen“ kifejezéssel jellemez, szükségtelen újabb viharoknak kitenni nem akarja. Soha sem téveszti szem elől egy németellenes koalíció lehetőségét, s egy francia—orosz szövetséget is kiszámíthatatlan veszedelemnek tart. Amint Shuválov orosz külügyminiszter mondja neki, a „cauchemar de coalitions“, a koalíciók rémképe üldözte állandóan. Egész külpolitikáját ennek elkerülésére állítja be. Ezért nem hajlandó keleten lekötöni Németországot, s kijelenti, hogy az egész Balkán nem éri meg neki egy pomerániai gránátos csontjait. Ezért kerüli a riválitást Angliával, s homlokát ráncolja minden gyarmati kísérlet és flotta-politika említésére is. Kancellársága utolsó napjaiban jelenti ki a Reichstag-ban: „Anglia barátsága többet ér nekünk, mint minden, amit mi valaha is Afrikában megszerez-

hetünk“. Bismarck igen jól tudja, hogy mit jelent az angol világhatalom, mint ellenfél, s a nacionalisták különböző irányban beállított „Erbfeind“ teoriája iránt semmi érzéke nincsen. Katonai és udvari politizálástól befolyásolni nem engedi magát. A hadseregnek („die stárste Potenz in Preussen“), s a vezérkarnak („Halbgötter“) minden dicsőséget átenged, de elég erős hozzá, hogy politizáló hajlandóságait visszafojtsa. A birodalom teljes gazdasági és szociális fejlődése mellett, az európai külpolitika lehetőségeit majdnem kivétel nélkül Németország javára irányítva, adja át 1890-ben II. Vilmos személyes kormányzata kezébe a német birodalom vezetését.

Vilmos császárnak fiatalosan vakmerő politikáját többé semmitől sem tartja vissza a bismarcki „cauchemar de coalitions“. Alig koronázzák meg, egyik első külföldi látogatása Abdul Hamidnak szól Konstantinápolyban. A császár személyétől elválaszthatatlan romantika kétségtelenül szerepet játszik e látogatásban, de az új irány keleti politikájának, a „Drang nach Osten“-nek is ez az első nagy ténye, mely a német imperialista publicisztikát hidegen nem hagyja. Paul Bötticher, ki Paul de Lagarde néven a német politikai irodalom egyik legkiválóbb egyénisége, mindjárt készen is áll a keleti politikát kiegészítő Középeurópa tervével: „Meg kell teremtenünk Középeurópát, s ezért el kell, hogy foglalkozjunk a német kolonizáció számára a keleti határaink mellett fekvő nagy területeket“. Előre látja, hogy ez európai háborúval jár, s felszólítja honfitársait, hogy készüljenek rá. Bismarcknak sem a látogatás, sem a vele kezdeményezett politika nem tetszik, de véleményét többé nem veszik számba.

Rövid pár évre rá Vilmos császár megint meglátogatja a Jildiz-kioszk-ban lakó barátját, de ezúttal tovább megy Jeruzsálemig, Palesztinába, melyet még Moltke ajánlott a németeknek kolonizációra és keleti kosztümöt öltve, Törökország, s egész Izlám protektorának nevezi ki magát a meglepett világ előtt.

A politika teremtő, heroikus korszaka után jön a parádék kora. A császár théátrális egyénisége erre rátermett. Alig enged egy hónapot eltelni, hogy ne beszéltessen magáról, s hogy a. Bismarck nagy egyénisége által hagyott űrt méltóan betöltse, politikai iniciatíváival folytonos nyugtalanságban tartja Európának ideges politikai atmoszféráját. S amitől Bismarck annyira féltette nagy alkotását, egy ellenséges koalíció kialakulásának aktívabb előidézője II. Vilmosnál alig volt. Lármás barátkozásai, világgi kiabált antipáthiái, a birodalom félelmesen növekvő erejére támaszkodó büszke kardcsörtetése épp úgy, mint a szélsőséges nacionalista mozgalmaknak nyílt támogatása, s az eddigi „beati possidentes“ külföldi hatalmak biztonságérzését fenyegető nagy jelszavaknak közhangulatba dobása által, Németország izolálásának hatékonyabb faktora lesz, mint a francia nacionalisták revanche propagandája, vagy VII. Eduárd nagy ellenszenve császári unokaöccsével szemben.

Bismarck kétségtelenül érezte, hogy a fiatal császár egyéni-

sége végzetes lehet a birodalomra, s kezdetben ellenszenvvel, később a Hohenzollern-ház iránti odaadó, a szervilizmusig menő loyaltása dacára, nyílt gyűlölettel viselkedett iránta. Nagy műve jövőjét féltette ettől a túltengően impulzív, erősen antipolitikus ambiciótól, kinek lelkébe ez az élesszemű emberismerő csodálatosan belátott. Emlékezéseinek harmadik kötetében, mely csak az összeomlás után jelenhetett meg, mert a császári cenzúra mind- eddig meg tudta akadályozni a publikálását, a fiatal szuverén mesterien kíméletlen rajzát adja. II. Vilmos egyéniségében az ősök minden rossz tulajdonságát hatványozva látja, de átöröklött jó tulajdonságokról említést sem tesz. Az új német politika katasztró- fális következményeit is megjósolja egy óriási német-ellenes koalíció kialakításában, s az a Németország, mely eltúrte, hogy Nagy Frigyes óta legnagyobb politikai egyéniségének szellemi végren- deletét a császári cenzúra évtizedekig kirúgja a forgalomból, ma szomorú megállapítások kíséretében veheti tudomásul ezt a divi- nációnak is beillő politikai tisztánlátást.

II. Vilmos impresszionista politikája azonban számottevő ellen- zékre a Bismarck bukása utáni német birodalomban alig talál. Uralkodása elején mintha a körülmények is mindenben kezeire játszottak volna. A katonai sikereket követő gazdasági föllendülés meghozza az országban is a „Weltpolitik“ ambícióit. Kezdetben csak kívánságokról lehetett szó, mert a németet megelőzve, a többi világhatalmak már régebben elhelyezkedtek mindenfelé a nagyvilágban, s a tervezgetés a fantázia szabad csapongásában éli ki magát. De a német erő, rohamos emelkedésével, szinte utána nő e fantazmagóriának és képelemdus patrioták roman- tikus tervei, melyek Bismarck kemény kezei alatt sosem juthattak el az államügyek befolyásáig, a német világpolitika irányító am- bicióivá válnak. Németország a már megtörtént világfelosztás revízióját kívánja, „quia — etiam ego — nominor leo“.

*

A német nép valaha kitűnő kolonizátornak bizonyult. Porosz- ország és Ausztria az európai német kolonizáció termékei. Ma- gyarország emancipációs küzdelmei a német kolonizáló törekvé- sekkel szemben eléggé ismertek. De elszórt német gyarmatok telepednek le és alapítanak városokat Európa egész keletén, az orosz ázsiai határokig. Friedrich List, a kiváló német közgazdász, a tizenkilencdik század első felében még mindig Magyarország, s az Alduna kolonizációját ajánlja a németeknek az amerikai emigráció helyett. Ilyen múlt után a szégyen pírja kell, hogy Treitschke szerint, eltakarja minden német arcát, hogy Európán kívüli kolonizációs tevékenységükben annyira elmaradtak. Az ame- rikai német kivándorló csakhamar feladja nemzetiségét, s „az emberiség morális tőkéje rövidül meg valahányszor egy német yankee-vé változik át.“ „Ha birodalmunk, — Treitschke beszél így tovább, — önálló kolonizációs politikára végre rászánja magát,

akkor kikerülhetetlen érdekharcba kerül Angliával. A dolgok lényege követeli, hogy Európa új nagyhatalma az összes többi hatalmakkal egyszer leszámoljon. Ausztriával, Franciaországgal és Oroszországgal már leszámoltunk, utolsó leszámolásunk, Angliával lesz a legnehezebb, mert itt egy olyan politikával állunk szemben, mely évszázadok óta egyenesen tör célja, a tengeri világhatalom felé.“

A gyarmati nagy politika árával, tehát Treitschke is tisztában van, polgártársai számára mégis ezt az utat jelöli meg. Az igazság kedvéért hozzátehetjük, hogy teljesen nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy céljaikat „világháború“ nélkül is elérjék: „hat doch auch Holland einst seine Handelsherrschaft nicht durch Kriege verloren, sondern durch die zärtlichen Umarmungen seines englischen Bundesgenossen“.

Németország lakosságának egymilliós évi növekedése, a birodalom előrelátható túlszűfolttsága, biztos nyersanyag területek és készárúpiacok szüksége a rohamlépésben fejlődő nagyipar számára, mind hozzájárulnak a német expánziós mozgalmak erősítéséhez, melyben egyesülnek a militarista agrárius körök, az igen mérsékelt liberális és nacionalista nagyipar, a nagy kereskedő városok merkantilizmusa, sőt a szociálisták egy része is, kik munkás érdeket láttak a nagyipar fejlődés-határainak kiterjesztésében.

Az első német koloniák, Kamerun, Togo, Súdwestafrika, gazdasági szempontból csaldásokat hoznak. Óriási anyagi áldozatok után, a német külkereskedelemnek alig egy fél százalékát tudják a maguk számára lefoglalni. De a német külpolitikának nagyobb tervei vannak Afrikában. „Ein deutsches Indien“, egy német India, melynek magját a termékeny belga Congó képezné, a körülötte levő francia, angol és portugál gyarmatokkal.

Ezzel egyidejűleg érlelődik azonban II. Vilmos külpolitikának nagy terve: egy „Zollverein“ létesítése, mely magában foglalná közép és délkeleti Európát. Egy pillanatig Berlin, Bécs, Rómáról beszélnek, de a terv gyorsan változik. Olaszország helyét a gyarmatosítható török birodalom foglalja el, s a „Drang nach Osten“, egy nagy economico-militáris koncepció, melynek gerince az Európa—Ázsia kontinenst kettészelő Hamburg—Perzsa-öböl vasútvonala, Magyarországon, a Balkánon és Kisázsian át. Ez a terület, német vezetés alatt, s teljes gazdasági fejlődésben a német termelés számára is elég nagynak látszik, hogy Fichte „gesschlossene Handelsstaat“-ját, az önmagában megélő, zárt gazdasági egyiséget megalkothassa.

*

A zárt gazdasági egységre való törekvés és Németország behelyezkedése között a világgazdaságba azonban olyan ellentét van, mely a német politikára nézve súlyos veszélyt rejt magában. 1913-ban a német export közel huszonegy milliárd márkát tesz ki, s így az exportállamok között másodsorba kerül Anglia után. A császárság Németországa hetvenmillió lakost kell, hogy eltartson

ugyanazon területen, hol Tacitus idejében két millió csak tengődve élhetett. A lakosság szaporodása, melyet az agrár-termelés többé eltartani nem tud, az exportot életkérdéssé teszi a birodalom túlnyomó többségére nézve. A német termelésnek ezért szabad kereskedelemre van szüksége, legalább is addig, míg a tervbevett Középeurópából és Kisázsziából alakuló „Geschlossene Handelstaat“ ezt, a tavoli jövőben, helyettesíthetné. A német katonai hatalomnak, s a porosz Junkereknek azonban védővamos mezőgazdaság kell, melyet mesterségesen is fejleszteni akarnak addig, hogy háború idején az ország ellátására a maximálist termelhesse.

A szabadkereskedelem barátságot tételez fel a legnagyobb nyersanyag-piac, s az egyedüli szabadkereskedő nagyhatalommal, Angliával. A védővám politika más védővámokba ütközik, s hogy mégis piacot biztosítson, gyarmatok szerzésére dobja magát, aminek elmaradhatatlan következménye a flotta építés, a már régebben elhelyezkedett hatalmak brúszkirozása, s az állandó külpolitikai feszültség.

A német politika utolsó két évtizedében, ezt az ellentmondást, mely között, mélyebb okokból, választani nem tudott, politikai rendszerré emelte. A védővám politikát legszélsőbb kíméletlenséggel alkalmazza még szövetségesei mezőgazdaságával szemben is, de ugyanakkor a politikai presszió minden eszközével engedményeket kényszerít ki ipari termelése számára. Nagy szárazföldi hadserege mellett flottát épít, nyíltan Anglia ellenes éllel, s ugyanakkor a német export legnagyobb része Anglia, s az angol gyarmat birodalom felé irányul. Otthoni szélső protekcionizmus mellett, külföldön a nyitott ajtó politikáját követeli, néha katonai eszközök igénybevételének fenyegetésével is, s a megnyitott országok területén belül már virágzó iparokat gyakran „dumping“-el, az áraknak termelési költségek alá nyomásával tesz tönkre, hogy ipari terjeszkedésének jövőjét biztosíthassa.

A következmények nem maradtak el. Nagy német piacok: Amerika, Franciaország, Oroszország, az érvényben levő szerződéseik lejártával, már erős védővámokat terveztek a német import ellen, s az Angliában mind nagyobb teret nyerő „Imperial Federation“, a gyarmatokat az anyaországgal egybefogó vámunió terve korlátot készült állítani a német ipar és legnagyobb nyersanyag és export területe közé. A német politika gyökeres változása nélkül ez az ellentmondás magában is a német gazdasági élet katasztrófájához vezethetett volna. Minthogy pedig egy ilyen politikai változást e porosz militarizmusnak alig vitatott ereje épp úgy kizárt, mint bármilyen szabadkereskedelmi megoldásnak a lehetőségét, logikus következtetéssel végül is el kellett, hogy jusson az alternatíva másik feléhez, a közvetlen német gazdasági uralom kiterjesztésének tervéhez „Mitteleuropa“, s a török birodalom egybefogásával. És ugyancsak a logikus lánc következtetésein át jutunk el a német hadsereg olyan nagyfokú megerősítésének szükségéhez, mely e nagyszabású terv kockázataival is szembenézhesen.

*

A német fejlődés hatalmas arányai már magukban félelmes riválist jelentenek a világ régi hatalmasai számára, de Vilmos császár különös talentummal is tudja mindennek a támadó élet kiemelni. A császár régi hatalmi szimbolikát próbál mai értékben beváltani, úgy, hogy az archaikus formákat megtartsa. A közgazdasági élet minden megnyilatkozását, egészen a német kereskedelem békét igénylő munkájáig, katonás jelszavakkal látja el. Elnevezi magát Németország első kereskedelmi utazójának. A humor iránt jó érzékkel bíró nyugaton, hol a kereskedelmi utazót, különösen a német kereskedelmi utazót sosem tekintették az emberi tökéletesség mintaképének, ez az elnevezés kezdetben mosolyt vált ki, de azonnal komolyabb képet ölt a dolog, amint a külföldi missziót teljesítő kereskedelmi utazóknak lelkére köti, hogy mindenikük tudatában éljen annak, hogy mindennapi munkájában négy millió német bajonett áll mögötte. „Mercurius valaha nemcsak a kereskedők és tolvajok istene, de a béke hírnöke is volt. A minden körülmények között békés kereskedelem azonban csak mithológiai személy. Az emberek a Balti-tengeren heringekért is harcoltak már és valamennyi tengeren fűszerekért.“ A modern német békehírnök, négy millió bajonett kíséretében és porosz díszlépésben hazája első kereskedelmi utazója előtt, nem kelthetett feltétlen bizalmat külföldön Németország békés szándékaival szemben.

Kereskedelmi utazók és más külföldet járó és belföldön élő németeknek igen tekintélyes része amúgy is nagyon kemény tudatában élt a császár négy millió bajonettjének, s mintha különös bűnnek látott volna minden elmulasztott alkalmat, mikor az ilyen biztos bajonett-védelemre nem támaszkodó szegény külföldivel szemben ezt elég nyomatékosan nem éreztethette. Az állandó felfegyverzettség fitogtatása nem maradhat reakció nélkül a külföldön, hol a császár gesztusainak és beszédeinek talán túlságos figyelmet is szentelnek. II. Vilmosnak azonban belső szüksége a folytonos szereplés. Egy, a német lovagrend emlékünnepe, Königsbergben tartott beszédében mereven szembeszögezi isteni küldetésének hitét mindennemű alkotmányos kötelezettséggel. Mint Hohenzollern, a lovagrend harcias szimbólumának, a kardnak örököse, melynek irányítása az ő missziója, minden más beleszólás kizárásával. A húszadik századba tévedt küldetésekkel szemben meglehetősen szkeptikus nyugaton, más hasonló megnyilatkozások mellett, érthető nyugtalanságot kelt ez az erősen harcias miszticizmus, mely ugyanakkor, Lohengrin sisakot öltve, nem győzi elég gyakran, s elég hangosan ismételni, hogy „A német puskaort pedig szárazon, s a kardot jól kiélezve kell tartani“.

A császár kiszámíthatatlanul romantikus egyéniségének szuggesztív hatása a gyakorlati életben annyira „terre à terre“ német-ségre szinte páratlan. Majdnem mindenfelé a wilhelminizmusnak egy-egy részletébe ütközik az ember. Ez ad a tudományokban és gazdasági életben olyan hatalmas realizmussal haladó németiség-

nek mégis annyira nyugtalanítóan romantikus jelleget; ez tartja állandó feszültségben a nyugati nagy államok közhangulatát minden olyan kérdésben, mely közelről, vagy távolról a hivatalos német birodalommal függ össze; ez teszi mind mélyebbé a meggyőződést, hogy a császárság árnyékában erősbödő porosz katonai abszolutizmusnak megértése más nemzetek, más gondolkozások, más szociális fejlődéssel szemben nincsen, s az egész világra, mint egy Poroszországra, rá szeretné kényszeríteni elveinek szigorúságát, gondolkodásának árnyalat nélküli, katonásan merev formáit; és sok tekintetben ez magyarázza meg a mérhetetlen ellenszenvet a civilizált világ nagy részében, melyet a háború, mint kínos meglepetést revelált a magával olyan nagy mértékben elégedett és gyanútlan német szellem előtt.

*

A koloniális és keleti terveknek elmaradhatatlan velejárója a flotta-politika, a „Drang nach Osten“ pedig szembeállítja a birodalmat Oroszországgal és Angliával, mely előreláthatólag nem fogja szó nélkül tűrni, hogy a török tengerszorosok, s az India felé vezető szárazföldi utak német ellenőrzés alá kerüljenek. Az új éra nem tartja szükségesnek megújítani a Bismarck által 1884-ben kötött orosz „Rückversicherungsvertrag“-ot sem, mely megtámadtatás esetén a két birodalom kölcsönös neutrálitását biztosította. A berlini piacot is elzárja az orosz hiteligények elől, s így meglepetéssel nem fogadhatta a francia-orosz szövetségnek a jövő külpolitikájára annyira fontossá vált tényét.

Ez a szövetség kezdetben nem mutatkozik veszedelmesnek Németországra nézve. Mindkét hatalom exotikus területeken van elfoglalva, s gyarmati terveik miatt Angliával állanak ellentétben. Franciaországgal, a kilencvenes években, közeledés is jön létre. Hanotaux külügyminiszter 1898-ban a kiel-i csatorna megnyitó, ünnepeire a francia flottát is elküldi. A német császár háborús beszédeit pedig túlzott udvariassági aktusok váltják föl, s egy, a körülményekhez képest, megint nagyon romantikus terv jut eszébe: az 1900-iki világiállításra Párisba szeretne menni. E tervre a német „Weltfremd“ jelző talán túlságosan is enyhe. A Figaro körkérdést intéz nevesebb franciákhoz: mi történnék, ha a „Kaiser“ megjelenék Párisban? A sok tartózkodó válasz között talán egyedül a Barres-é fejezte ki a közhangulatot: „A Kaiser“ nem jöhet Párisba anélkül, hogy meg ne kövezzék; ez kétségkívül súlyos malheur volna, de még súlyosabb malheur volna, ha nem köveznék meg.“ A látogatás nem történt meg, de 1900-ban egy német félhivatalos ajánlat még közeledést ajánl a Délafrikában háborús-kodó Anglia költségére, s csak azért teljesen sikertelenül, mert Elzász annexiójának végleges elismerését akarja feltételül kikötni.

Körülbelül erre az időre esik az első hágai békekonferencia is, melyet a német hivatalos kiküldött „gyalázatos politikai fogásnak itél Németország zavarbahozására.“ Minden indokolt bizal-

matlanság dacára is számottevő eredménnyel, a nemzetközi döntőbírótság megteremtésével, végződhetek volna e tanácskozások, ha a német kormány azt vissza nem utasítja. Bülow kancellár 1900 márciusában kijelenti, hogy egy ilyen döntőbírótság összeegyeztethetetlen az állami szuverénitással. Anglia 1910 körül ilyen döntőbírószági szerződéseket köt az Egyesült-Államokkal és Franciaországgal szuverénitásának legkisebb sérelme nélkül, de Németország mindvégig fenntartja álláspontját, s meghiúsítja az 1907-ben összehívott második hágai konferenciát is, melyet Anglia, Amerika és Spanyolország a fegyverkezések korlátozásának megvitatására kezdeményeznek.

Túlságos jelentőséget tulajdonítani e konferenciáknak bizonyára nem szabad, de a következetesen visszautasító gesztus, az a tény, hogy a háborút korlátozó minden rendszabálylyal Hágában mindig a német kiküldött száll legmerevebben szembe, szintén belejátszik azokba a németellenes inponderábilákba, melyekkel szemben a porosz militarista szellem olyan különös vakúsággal van megverve. Treitschke, e szellem egyik legkiválóbb képviselője, keserűen panaszkodik egy könyvében, hogy milyen kevés rokonérzésre találtak a világban a német egység megalakulásának küzdelmei, holott olasz, magyar, lengyel hasonló küzdelmek mindenfelé nyílt szívek rokonérzésére építhettek. Egy történetíró pedig könnyen rájöhetne az okokra. Évszázadok óta az európai szabadságmozgalmak elfojtóinak mindig a német nép, a német szoldáteszka volt legenedelmesebb eszköze. Még akkor is, mikor a Habsburgok uralmát Olaszországban a cseh hivatalnokok és Radeczky horvátjai tették szomorúan emlékezetessé, az olasz nép csak a „tedeschi“-t, a németet látta bennük. A német császári politika pedig igazán nem járult hozzá, hogy a birodalommal szemben kialakult régi és újabb tömegellenszenvet a legkisebb mértékben is enyhítse.

*

A francia közeledés pár éve alatt indítja meg a berlini politika Anglia ellen az incidensek hosszú sorát, mely a különben eléggé németbarát angol közvéleményt is előkészíti VII. Eduárd németellenes politikájára.

1896-ban egy Dr. Jameson nevű angol vállalkozó több száz emberrel betör Transvaalba. A búrok elfogják, mire éles ellentét fejlődik ki Krüger elnök kormánya és London közt. A legnagyobb feszültség pillanataiban Krüger helyeslő táviratot kap Vilmos császártól, melynek egyik mondata, majdnem azt tudatja, hogy Németország készen áll katonailag is támogatni őt az angolok ellen. Báró Holstein, külügyi államtitkár, kit akkoriban a német agreszszivítás főképviseelőjének tartottak, maga írja, hogy haja az égne állott, mikor a császárnak ezt az ő megkerülésével elküldött sürgönyét olvasta. Elképzelhető tehát a hatás, melyet Angliában tett.

Mikor a délafrikai háború kitört, a derék búrok várják a

beígért német segítséget. A német birodalom azonban már újabb alkudozásban van Angliával afrikai területek fölött és Vilmos császár egy sajátkezűleg kidolgozott haditervet küld nagyanyjának, Viktória angol királynőnek, melynek alapján a búr haderőt gyorsan meg lehet semmisíteni.

A búr háború tanulságai folytán Anglia is kezdi veszedelmesnek érezni a „splendid isolation“, a további egyedülállás politikáját. Viktória királynő még él, s egy szövetség terve dobódik felszínre a három germán hatalom, az Egyesült-Államok, Németország és Anglia közt. Chamberlain egy manchesteri beszédjében bocsájtja világgá az ideát, s a londoni német nagykövetség akkori helyettes vezetője, báró Eckardstein formális angol szövetségi ajánlattal utazik kihallgatásra Berlinbe. Az azóta kegyvesztetté vált német diplomata megírta a szövetségi ajánlat visszautasításának történetét:

A Wilhelmstrasse diplomáciája más irányú terveket forgatott fejében és húzódozik az angol barátságtól. A császár előszobáiban kedvenc udvari emberek és hadsegédek avval fogadják, hogy most van itt az ideje Anglia megtámadásának és letörésének. II. Vilmos pedig, amint ezek után várni lehetett, kategórikusan visszautasítja a tervet.

E helyett teljes erővel építik tovább a flottát, mely a császárnak és Tirpitz admirálisnak személyes műve. Az első flotta-törvényt 1898-ban hozzák. 1900-ban, mikor az angolok a délafrikai háborúval vannak elfoglalva, azt megkettőzik, s a törvény magyarázata nyíltan megjelöli a lehető ellenfelet Angliában. Azóta folyton emelik a flotta erejét, mely rövidesen másodsorba kerül Angliáé után, bár mindvégig távol attól, hogy egyenrangú lehessen vele. Az angol nyugtalanság azonban könnyen megérthető, ha tudjuk, hogy „Anglia öt kenyere közül négynek a behozatala, a hajóitól függ“, hogy Nagybritánia mindennapi megélhetése tengeri útjainak biztosított szabadságára van építve, s hogy szükségképpen ellenfele mindenki, aki ezt veszélyeztetheti.

Az események így fatálisan fejlődnek tovább a Bismarck rémképe, egy német birodalmi koalíció kialakulása felé. Angliában meghal Viktória és VII. Eduárd kerül a trónra, Franciaországban Hanotaux-t fölváltja Delcassé. Az angol-francia ellentétet hamarosan likvidálják (1904), s létrehoznak egy megegyezést, mely kúlsőleg csak Egyiptomra és Marokkóra vonatkozik, de már kilátást nyit egy nagyobb koalícióra, melybe Oroszország, Olaszország és más kisebb hatalmak is belekerülnek. Közbejön az orosz-japán háború, mely betört fejvel löki vissza Ázsiából Anglia nagy ázsiai riválisát. Franciaország az időlegesen legyengült orosz szövetséges pótlásáért is szorosan Angliához közeledik, s rövidesen magával viszi Oroszországot is, mely egyelőre ázsiai terjeszkedését feladva, Európába helyezi át súlypontját, s Anglia helyett előreláthatólag a német birodalommal kerül ellentétbe.

A német birodalomban végre tudatára ébrednek a készülő

koalíció veszélyének, s a német kard mérlegbe dobásával igyekeznek annak elejét venni még addig, míg Oroszország az ázsiai vereségében kapott sebeket ki nem heverte.

A francia-angol megegyezés első sorban Marokkóra vonatkozott. Olaszország e megegyezésben szintén részt vesz és Tripolis jövő megszállásának elismerését köti ki beleegyezése jutalmául. Németországot azonban eléggé inkorrekt módon teljesen kihagyták a tárgyalásokból. A megegyezést egyszerűen notifikáló francia követnek Bülow kancellár tudtára adja, hogy Németország minthogy a tárgyalásokból kihagyták, a megegyezést sem ismerheti el magára nézve kötelezőnek. Vilmos császár rövidesen kiköt egy hadihajóval a Gibraltárral szembe levő marokkói part előtt, Tangernél, s egy nagy feltűnést keltő beszédben a marokkói integritás védelmét legszentebb kötelességei közé sorozza. Mint a későbbi memoire-okból kiderül, ez a beszéd is Vilmos császár legszemélyesebb műve volt, s messze túljárt a Wilhelmstrasse diplomáciájának intencióin. A német támadás azonban teljes erővel folyik tovább. Amint Bülow kijelenti, Németország nem engedheti meg, hogy büntetlenül a lábára lépjenek. Egy Párisban igen járatos német udvari ember, Henckel von Donnersmarck gróf átviszi a német birodalom feltételeit, melyek Delcassé fejét, s a marokkói kérdés rendezésére egy nemzetközi konferencia összehívását kívánják. A francia hadseregnek a Dreyfus-pert, s az antiklerikális törvényeket követő válsága, s az orosz szövetséges tehetetlensége a választ kétség sem tehetette. Delcassé megbukik, s a konferenciát összehívják Algeciras-ba.

Ezen a konferencián éri Németországot a legnagyobb csalódás: a résztvevők, a szövetséges Olaszországot is beleértve, mindnyájan ellene fordulnak; egyedül Ausztria-Magyarország, a „brillians segéd“ támogatja, s az sem eléggé a Vilmos császár kedvére. A teljes szakítás többszöri veszélye után, megegyeznek egy szövegben, mely végeredményben a francia-angol megegyezést szentesíti, de nyitva hagy egy pár kérdést, melyet később a német diplomácia felhasználhat. (1906.)

A közbejött marokkói polgárháború és a trónkövetelő kérdés vitáin át jutunk el 1908-ban a második kritikus dátumhoz, a casablancai francia és német konzulok konfliktusához, az idegen légió szökevényeinek kérdésében. A kérdést már a hágai bíróság döntése elé akarják vinni, mikor német részről hirtelen azt követelik, hogy Franciaország a döntés előtt nyíltan kérjen bocsánatot. De a helyzet 1906-tól sokat változott. Franciaország a kívánságot visszautasítja, s német részről annál kevésbé ragaszkodnak hozzá, mert közben egy éles belpolitikai válság, a híres császári interjú válsága foglalja le a figyelmet.

Vilmos császár 1908 októberében a Daily Telegraph számára egy interjút ad Németország és Anglia viszonyáról, melyben körülbelül azt mondja, hogy ő az egyedüli angolbarát ember az egész

számottevő Németországban, s Anglia csak neki köszönheti, hogy ez az ellenszenv súlyosabb következményekkel nem járt.

A német nép, mely szorgalmas munkájával és káprázatos gazdasági fejlődésével elfoglalva eddig nem igen nézett be a császári politika kártyáiba, e könnyelmű kijelentéseket olvasva, szemeit dörzsöli, s a császár elleni elégtelenségnek első nagy vihara zúg át a birodalmon. Bülow kancellár szükségesnek tartja a képviselőházban kijelenteni, hogy a császár ezután, felelős államférfiainak tudta nélkül tartózkodni fog hasonló nyilatkozatok megtételétől.

A következmény: Bülow bukása. A közbejövő boszniai krízis alatt állásában még megmarad, de azután kicserélik Bethmann Hollweg belügyi államtitkárral, aki külpolitikával sosem foglalkozott; kitűnő hivatalnok, nagyon nobilis és nagyon művelt ember, de gerincességben sosem fog addig emelkedni, hogy a császári szájkosár szükségességét elismerni merje a képviselőházban. Bethmann különben nem is politikus, ez a válfaj teljesen eltűnőben van II. Vilmos birodalmából. A császári politika csak katonákat és hivatalnokokat tűr meg. „Der Offizier und der Beamte wurden in vollendung gezüchtet, aber die Aufgabe, den entsprechenden politischen Typus zu züchten wurde nicht erkannt... So wurden Heer und Verwaltung endlich Selbstzweck, seit mit Bismarck der der Mann gegangen war für den sie Mittel sein konnten.“ Ez a Spengler ítélete a Bismarck utáni német birodalom politikájáról. Ilyen politikával nehezen lehet a rohanó események árját az országra kedvező mederbe terelni.

Az események árja pedig rohan tovább. A marokkói kérdés még nyugvópontonra sem jut, mikor megkezdődik a balkáni válság. 1906-ban a Habsburg-monarchia is egy tettvágó külügyminiszterhez jut Aerenthal személyében, ki a belső helyzeténél fogva konzervatív külpolitikára utalt monarchiát a külügyi kalandok útjára csúsztatja. 1907-ben egy megegyezésről tárgyal Izvolszki orosz külügyminiszterrel, kinek Bosznia-Hercegovina annexiójáért beleegyezését ajánlja fel a Dardanellák megnyitásához Oroszország számára. Oroszország éppen belépni készül a francia-angol ententebe, s Izvolszki nem akarja ezt a Dardanellák kérdésének felvetésével megzavarni. De közbejön az ifjútörök forradalom, a két külügyminiszter újra fölveszi a tárgyalásokat és 1908 szeptemberében megegyezésre jut. Izvolszki tovább utazik Párisba és Londonba, hol a Dardanellák kérdésében visszautasításra talál, míg Aerenthal egyoldalúlag anektálja Bosznia és Hercegovinát. Az okkupáció a berlini nemzetközi szerződés alapján történt. Aerenthal egyszerűen tudatja a szignatárius hatalmakkal, hogy túlteszi magát a szerződésen, s a kérdéses tartományokat végleg a monarchiába kebelezi be.

Anglia Németország kezét látja a dologban. A Dardanellák felajánlását egyenesen maga ellen irányuló manővernek tekinti, s ami eddig az angol politikában ritkaság volt, nyíltan és élesen a

monarchia ellen foglal állást. Kenyértörésig azonban nem viszi a dolgot, s mikor a magát becsapottnak látó orosz diplomácia a forrongó szerbeket a végletekig akarja támogatni, Anglia és Franciaország tudtára adják, hogy nem követhetik ezen az úton. De előbb Bülów jelenti ki, hogy a Habsburg-monarchiát nibelungi hűséggel védi, s a német kardot a döntés mérlegébe dobja a német tekintély, s Németország világhatalmi állásának támogatására“. A német kard a mérleget egyelőre lenyomja, s a válság Berlin látszólagos győzelmével végződik, hol Bülów, egy kicsit jókor, büszkén jelenti ki, hogy az „Einkreisungspolitik“ végleg meg van hiúsítva.

Közben megegyeszer fellángol a marokkói kérdés. A Fezben lakó európaiak védelmének címén egy francia csapat halad Marokkó fővárosa felé. Németország azonnal tiltakozik Marokkó „tunisificatio“-ja ellen, s a Panther nevű német hadihajó Agadirnál a marokkói partok előtt vet horgonyt. Hosszas viták után végül kompenzációkban állapodnak meg, s Franciaország Marokkóért átengedi a németeknek a francia Kongó északi részét. A németekkel kötött üzlet azonban aktuálissá teszi az olaszoknak tett ígéretet, mely még 1904-ben Marokkóért Tripolisz elfoglalásához biztosította Franciaország és Anglia előzetes beleegyezését. Róma fél, hogy a német—francia gyarmati megállapodás után elszalasztja az utolsó lehetőséget is ez ígéret érvényesítésére, s gyorsan Tripolisz meghódítására dobja magát.

A fatális lánc tovább fűződik. A balkáni államok szövetsége felhasználja az alkalmat a török félhold megtámadására. Különböző csoportosulásban folytatott újabb balkáni háborúk, s állandó feszültség között lefolyt nemzetközi konferenciákon át eljutunk a világháború küszöbéhez.

„A Balkán, s a strassburgi torony csúcsa uralkodnak, — tovább, — az európai politikán“, s a feszültség mindkét ponton a kirobbanás határán áll.

(Folyt. és befejezése következik.)

A NÉMET HÁBORÚS TRAGÉDIA OKAI.

Irta: Lakatos Imre.

III. és bef. közlemény.*

Milyen a német birodalom külpolitikai helyzete a háború kitörése előtt ?

A francia-angol-orosz entente véglegesen kialakulva, a befolyási körébe tartozó kisebb államokkal együtt egységesen áll szemben a német birodalommal. A hármasszövetség felbomlás előtt: Olaszország és Románia kiválni készül; szövetséges kötelekeik előreláthatólag nem állják ki egy háború teherpróbáját. Belgium, német támadástól tartva, az angolokkal tárgyal fenyegetett neutrálitása védelméről. Hollandia és Svájc elidegenítve a pángermán fantazmagóriák által, melyek nagyobb német egységet, s a Rajna német folyóvá tevését kívánják, eredetétől a torkolatáig. Dánia irredenta érzésekkel, Portugália politikája angol kézben és Spanyolország is inkább angol-francia befolyás alatt. A skandináv államok közül Norvégia entente-szimpatiákkal és Svédország körülbelül semlegesen a két irányzat között. Egyedüli biztos szövetséges a Habsburg-monarchia és lehetséges támogató Törökország a két beteg ember, s az események menete szerint, esetleg Bulgária.

A Habsburg monarchia népeinek többsége irredenta, jövőjét Németország bukásától várja. Törökországnak stratégiai helyzete igen fontos, de az egymást követő háborúk az egyedül számbajövő török lakosságot kimerítették áldozatkészségének szinte szélső határáig.

Európán kívül, Japán Anglia szövetségese. A délamerikai köztársaságok, talán az egy Perú kivételével francia szellemi befolyás alatt állanak. Az Egyesült Államok, gondolkodásuk, nyelvük, s a legutóbbi évek döntőbíróági szerződésai által Angliához kötve, rejtett ellenszenvvel a porosz militarizmussal szemben, melyhez II. Vilmos egyéni tapintatlanságai is hozzájárultak, aki még nemrég az Egyesült-Államok berlini követségi állásában nem akarta szívesen látni a Harvard egyetem egy neves tanárát, mert nem látszott elég gazdagnak az udvari körök előtt.

* Az I. rész megjelent a „Pásztortűz” IX. évf. 39—40., a II. rész ugyanott a X. évf. 1—2. számában.

Bismarck bukásakor Franciaország van izolálva, s a Németországot védő külpolitikai viszonylatok mesterien kiépítve minden irányban, II. Vilmos huszonöt éves kormányzata után a francia köztársaság diplomáciai helyzete erős, minden lehető viszonylatban, s a német birodalom ellen szövetkezett ellenséges lánc bezárul.

Két út marad nyitva: egyik a békés út, mely a nyugati demokráciák megnyeréséhez vezet, ez csak az expanziós politika időleges hátraszorítása, s az állandó kardrázás és asztralacsapás be nem vált módszerének megszüntetésével érhető el; a másik a német termelést szolgálatába folyó militarista politikának továbbfolytatása, egy lejtő, melynek végén elkerülhetetlenül a háború áll.

Hogy tisztán látva, s a következmények biztos tudatával választották volna a második lehetőséget, azt jó lélekkel nem lehet rásütni a német birodalom vezetőire, de hogy az alternatíva első feléhez hajlandóság hiányzott belőlük, s hogy a német politika irányításának porosz módszere a háború kitöréséig semmiben sem változik, az kétségtelen.

Az évtizedes politikai feszültség, s a túlhevített nacionalista szenvedélyek tombolása közben éri a gyűlékony európai hangulatot a szerajevói gyilkosság híre. A német császár, s a német katonai körök lelkületében első sorban megint a romantika, a rögtöni elégtételtevés és megtanítás szükségessége dominál. A kockázatot lebecsülik: a Balkán katonailag nem sokat számít; Oroszországgal könnyen elbánnak és talán, mint már annyiszor, erélyes fellépéssel vissza is riasztják; Franciaország: köztársaság, a hadserege tehát nem sokat ér, s ez régi dogmájuk, degenerált; különben már jó is volna egyszer „a körmeit újra letörhetni“; Angliának szárazföldi hadserege nincs, liberális-munkás kormánya esküdt ellensége a kötelező katonáskodásnak, s ha mégis háborút kockáztatna, gyarmatai fellázadnak ellene.

A közhangulat is háborús. Az a meggyőződés, hogy Németország szabad fejlődését kényszerzubbonyokkal akarják megakadályozni. A birodalom elég erős, hogy Nagy Frigyes Poroszországnak nyomába lépjen, s az „Erbfeind“-oknak egész koalíciójával is fölvegye a küzdelmet. „Wir Deutschen fürchten nur einen Gott sonst niemanden auf der Welt.“ Az erős szocialista párt tehetetlen ez áramlattal szemben.

Az 1913-ban hozott kivételes hadiadó kitűzött céljaira fel van használva. Az utolsó flottatörvény a megvalósítás útján, s a kiel-i csatorna, mely a Keleti és Balti tengereket német területen köti össze, kiszélesítve eléggé, hogy a legnagyobb dreadnought is átmehessen rajta. Az egész német hadigépezet magas tökéletességben a többiek felett; a tisztán katonai adottságokkal gondolkozó fejek szerint tehát, szükség esetén, meg lehet kockáztatni a játékot.

Katonai oldalról ezek az adatok állanak a császári döntés rendelkezésére. A kancellár szerepe II. Vilmos irányításában meglehetősen alárendeltnek látszik. Nyilvánosságra hozott állam-okmá-

nyok szerint, a legveszedelmesebb pillanatokban, a margóra írott katonás durvaságú megjegyzésekkel ad neki utasításokat. Egyik előterjesztésére Anglia álláspontjáról a margóra írott magas vélemény rövidesen ez: „Schweinehundé,“ — már mint az angolok.

Bécs tehát szabad kezét kap az elégtételvéésre s egy ultimátummal fordul Szerbiához, melynek az akkori időkhöz mért keménysége miatt, azt hitték, hogy Tisza István a szerzője, s csak jóval később derült ki, hogy egy a szerbekkel fajrokon horvát diplomata, báró Musulin osztályfőnök és későbbi berni követ stílizálta. Bécsben remélik, hogy az egész dolgot egy szerbiai büntető expedícióra lehet lokalizálni. Amint később Berchtold elmondja, semmi esetre sem számítanak azzal, — o sancta simplicitás! — hogy Angliával is háborúba sodródhatnak. Az ultimátumra adott választ elégtelennek ítélik és megindul a lavina.

Németországnak háború esetére egy haditerve áll készen, ez a Schlieffen-féle terv, melyet még 1908-ban visszavonult báró Schlieffen vezérkari főnök épített ki. A tervnek alapja egy villámgyors és döntő támadás Németország egész erejével a franciák ellen. A lassan mozgósító Oroszországot addig az osztrák-magyar haderőre bízzák, s csak a biztosra számított franciaországi sikerek után fordulnak, még úgy is elég időben, a moszkovita birodalom ellen. A kettős fronton vitt háborúnak ez az egyedüli győztes megoldása látszott lehetőnek. De a francia határon egy szinte áttörhetetlen erődítvényvonallal, Verdun, Toul, Belfort állott a német Metz, Strassburg, Hunding-al szemben. Franciaország gyors inváziójára tehát más út nem adódik, mint a sík és alig védett Belgium, melynek neutralitását az európai hatalmak aláírásukkal garantálták. A Schlieffen-terv, tisztán katonai indokokból, mégis ezt az egyedüli offenzíva lehetőséget választja.

Schlieffen utóda a vezérkari főnökségben gróf Moltke, a nagy Moltke unokaöccse lett, ki 1908-ban, mikor Vilmos császár új tisztségére ki akarja nevezni, kéri a császárt, hogy ne ruházzák rá ezt a méltóságot, mert ő nem érez hivatottságot magában egy ilyen súlyosan felelősségteljes állás betöltésére. A császár, mint aki jobban ismeri a tehetségeket, mégis kinevezte; kétségtelenül már azért is, hogy az I. Vilmos és első Moltke tradíció folytatódjék. A Schlieffen-féle terv régebben adott előfeltételei közben változnak. Oroszország kiépíti vasútait, a külpolitikai helyzet is más, de az új vezérkari főnök, becsületes középszerűséggel, nem teremt, hanem folytat tradíciókat és fenntartja a régi, Franciaország inváziójára különben egyedül lehetséges tervet. Ez az egyedüli terv, s egy alternatív tervnek a teljes hiánya az, mely a német politikát a döntő pillanatban tökéletesen megfosztja manővrozási szabadságától, s a háború megkezdésének ódiumát lerázhatatlanul rátapasztja.

Az európai konflagráció előestéjén a német vezérkar az általános mozgósítás elrendelésének minden órai késedelme miatt felelőssé teszi a politikai vezetést az esetleges csatavesztésért.

A kancellár tehát, a legfontosabb pillanatokban, a katonai vezetés által megszabott marsrutával tárgyal, s ha a háborúnak csak valószínűségét is látja, s országa pusztulását nem akarja kockáztatni, mielőbbi hadizetetre van szüksége. A defenzív, vagy tisztán kelet felé irányított háborúnak lehetősége is ki van zárva az egyetlen haditerv által. Pedig egy orosz támadás, vagy tisztán a hármasszövetségi kötelezettségből származó német-orosz háború esetén a legelszántabb nacionalisták is nehezen tudták volna támadó háborúba vinni az akkori többségében radikális és szociálista francia népet. Még inkább áll ez Angliára, hol a kormányban is, az Asquith, Lloyd George, Morley, Burns által képviselt baloldal bőségesen ellensúlyozta a Grey orosz szimpátiáit.

A német hadvezetés, mely a támadást, tisztán stratégiai okokból, nyugatnak irányította, nem volt tisztában az erővel, melyeket így maga ellen kihívott, sem azzal, hogy a civilizált világ túlnyomó nagy részének ellenszenvét maga ellen fordítja. Az orosz cárizmus gyűlöletes volta egyszerre eltűnik a nyugati kultúrára támadó porosz militarizmus félelmes rémképe előtt. Az agyaglábbon járó orosz zsarnokságnál veszedelmesebbnek látják jövőre nézve a tudományos módszerek biztosságával, grandiózus módon kiépített porosz militarizmusnak nehezen megdönthető hatalmát. Minél erősebbnek és nagyobbak mutatkozik ez a háború folyamán, a „delendam esse“ szükségessége csak annál inkább érelődik a civilizált világ nagy részében.

A politika és stratégia Clausevitz-féle egysége, mely primitívebb viszonyok közt valamelyes igazságot is takart, a húszadik században alkalmazva végzetessé válik a birodalomra.

A német politikának szabad választása nincs, s rövid pár napi vita után, melynek időbeli lényegtelen egymásutánját a történelem filológusai már csoportosítgatják egyik, vagy másik fél javára, megizeni a háborút Oroszországnak és Franciaországnak. Ha visszagondolunk Bismarck mesterkedéseire 1870-ben, hogy az annyira kívánt háborút ne Poroszország, hanem Napoleon izenje meg, akkor tisztán láthatjuk a végtelen távolságot, mely a nagy kancellár, s az epigonok politikája közé ékelődött.

Anglia rögtön kérdést intéz Németországhoz, s a forma kedvéért Franciaországhoz is, hogy mi a tervük Belgiummal? A franciák, könnyen tehetik, garantálják a neutralitást, Bethmann Hollweg, megint kötött marsrutával, kénytelen beismerni, hogy Belgium invázióját rövidesen megindítják, s mikor az angol követ erre bejelenti a szakítást, palástolhatatlan felindulásában könnyek jelennek meg szemein, s kiejti azt a pár szót, amit később annyiszor szemére hánytak, hogy Anglia egy papirrongyért (neutralitási szerződés) háborút csinál két nép között, melyek emberemlékezet óta barátságban éltek. Ez a papirrongy azonban, a kancellár tudhatta volna, nem olyan jelentéktelen dolog, mert Anglia már viselt háborút a Belgium függetlenségére törő franciák ellen is. A belga partok egy nagyhatalom kezében blokkolozzák a londoni

kikötő bejáratát és „Antwerpen ellenséges hatalom birtokában egy pisztoly, mely Anglia szívének van irányítva“.

A kocka így el volt vetve, s most a Schlieffen-féle terv, mely már olyan végzetessé vált a német politika szabad elhatározó képességére, nem kevésbé végzetessé válik az egész német katonai akcióra nézve is.

Az oroszok vasútaikat kiépítették, s a háború kitörésének pillanatában az orosz határ zsúfolva van katonákkal, kik a rossz vezető kezekben is levő német határvédelmet legázolva, gyorsan haladnak elő Keletporoszországban. Ezalatt az eredeti tervet Belgiumon át a német hadigépezet káprázatos gyorsasággal és precizitással indítja meg. A belga ellenállást elsöpri, s az első francia védővonalat Charleroi-nál legázolja. A német arcvonal az elzászi erődítésekre támaszkodva, majdnem a belga tengerpartig terjedő óriási ívben halad előre, hogy a franciák északi szárnyát körülölelve, döntő csapást mérjen a hadseregük zömére. Ezzel szemben a francia hadvezetés számít Páris feladásával is, s egy Páris mögötti vonalon készül felvenni a harcot, hogy a működési bázisától eltávolodott német vonalat a tenger felé megkerülhesse, vagy ha az túlságosan elnyúlnék, a gyérebb pontokon döntő erővel támadhasson rá.

A német előhaladás, az északi szárny óriási körforgásával, bármilyen gyorsan is menjen, időt vesz igénybe. Ezalatt az oroszok haladnak Poroszországban, s a már fontosabb stratégiai pontok biztonságáért aggódo Berlin a Franciaországban haladó északi szárny legészakibb hadtesteit hirtelen keletre rendeli. Közben angol hadtestek szállanak partra a gyorsan előrehaladó északi szárny mögött és Gallieni tábornok, Páris katonai parancsnoka, az összes rendelkezésére álló haderőt északra dobja a meggyengült északi német csapatok támadására. A német haladás egyszerre megáll, sőt a közép túlságosan előrekerült, Párist is megközelítő, csapatait vissza kell vonni, s e manőver végrehajtása közben veszi át a francia hadsereg zöme a támadást a Marne mellett. A németek rövid visszavonulás után elsáncolják magukat. A hadiszereknek váratlanul nagy fogyasztása miatt beállott hiány a további hadműveleteket mindkét oldalról egyelőre megakasztja, de a Schlieffen-terv véglegesen csődöt mondott.

Moltke vezérkari főnök beteg lesz, nyugalomba megy, s még a háború folyamán meg is hal. Sorsdöntő pozícióban levő embernél mindig felvethető a kérdés, melyet Spengler fogalmazott meg: „ob man Schicksal ist, oder Schicksal hat?“ II. Vilmos Moltkója nem tartozott az előbbieket teremtő csoportjába.

Keleten a dolgok jobbra fordulnak. Hindenburg és vezérkari főnöke Ludendorf egyik orosz hadsereget megsemmisítik, de hogy a német hadvezetés itt is milyen kockázattal küzdött, azt Ludendorf emlékirataiból lehet látni, aki szerint egy csselfogáson, s az északi orosz hadsereg vezetőjének hibáján múltott, hogy a mazúri tavaknál győzelmet arathattak. Ha ez a csselfogás nem

sikerül, a két oldalról jövő túlnyomó orosz erővel szemben nem állhatták volna meg a helyüket.

A háború további menete egy kétoldali obstrukció, mely a végeredményben sokkal nagyobb erők felett rendelkező és kitaratóbb entente győzelmével végződik. A sok tényleges és látszólagos részletgyőzelem, a frontok előre és hátra nyomása ezen már nem változtathat. De hogy a közbeeső négy év előnyösebb helyzeteit a német politika nem tudta kihasználni egy tűrhető béke elérésére, az a császári diplomácia tisztánlátása és rátermettsége hiányának egyik legsúlyosabb bizonyítéka. Most érzik csak igazán II. Vilmos korának legsúlyosabb árnyoldala, a politikai előrelátás, s az államférfíui képesség teljes hiánya. A háború felszínre dob kitűnő katonákat, kiváló közgazdasági szakembereket és nagyszabású technikusokat, de olyan politikust, ki a viharban, illúziók és kishitűség nélkül tudja kimérni a lehetőségek határát, egyetlen egyet sem. Most sincs, amint II. Vilmos egész kormányzata alatt nem is nevelődött, politikus ilyen magas hivatásra.

A császár politikája így a háború kezdetének balsikerei dacára is, a pángermánisták, s a katonai kamarilla politikája marad. II. Vilmos a gesztusok embere, aki katonai oldalról mindig befolyásolható. Bismarck tréfás megjegyzése Salisbury-ről: „egy vasrúdnak festett nádszál“ talán senkire sem illik jobban, mint őrá. Politikájának régebben Tirpitz admirális, most a katonai sikereivel növekvő Ludendorf az igazi mozgatója. Ez a kiváló katona pedig minden inkább, mint politikai vezetőszellem. Gondolkodásának alapját két parancsoló és megalkuvást nem tűró szükség-szerűség képezi: egyik, az ellenfél letiprása katonai eszközökkel; másik a régi, egészséges porosz politikai principiumok fenntartása minden veszélyeken keresztül. „A porosz tradíciók ősrégi aranyát nem szabad tisztátlanná tenni a liberálizmus becstelen ércével.“ A brest-litovski békét, melynek másolatát később Versailles-ban a németeknek prezentálják, ő diktálja. Ő buktatja meg a „lágý“ Bethmannt, ő keseríti meg az öreg Hertling gróf kancellárságának minden pillanatát és ő buktatja meg Kühlmann államtitkárt alig két hónappal a katonai összeomlás előtt, mert egy beszédében a győzelem nélküli remis-békéről mert említést tenni. Ő tesz a helyébe külügyi államtitkárnak egy Hintze nevű admirálist, akinek liberális lágyszívűségétől nem kell majd féljen a győztes béke megkötésekor. S ezt a hetven millió ember existenciájával űzött „va banque“ játékot folytatja az utolsó pillanatig, mikor egyik óráról a másikra kénytelen egy szinte feltétel nélküli fegyverszünetet kérni.

Hogy a katonai kockázatok tisztánlátása, s a tiszta győzelemre beállított politika közötti örvényt hogyan lehet ilyen pretenziózus biztonságérzéssel észre nem venni, az a nem katonai fejjelel gondolkodó ember számára örök rejtély marad. De egy nagy nép, mely négy hosszú év szélsőséges nélkülözése, rettenetes veszteségei és szomorú tapasztalatai után, az utolsó pillanatig ilyen

kritikátlanul követi szinte biztos vesztébe az előtte rohanókat, a következményekért elsősorban mégis magát kell okolja. Aki csökönnyösen és ismételten fejfel megy a falnak, — elemi bölcsesség, — végül betöri a fejét. Akadémikus vita afölött, hogy a falnak, mely e kemény fej nyomása alatt pillanatra megingani látszott, tényleg le kellett volna dőlnie, terméketlen dolog.

*

Feljogosíthatta-e a tényleges világhelyzetben valami e katonai politikusokat a „deutsche Friede“, a győzelmes béke reményére? A gyakori, de seholsem döntő győzelmek, vagy a világpolitikai helyzetnek új alakulása, javítottak-e valamit azon az elég súlyos helyzeten, mellyel szemben már a háború megizenése előtt állott a német birodalom ?

A német fegyverek mindenhol ellenséges földön vannak, de a némettség katonai helyzete változatlanul súlyos. Az eredeti haditerv nem sikerült. Németország egy ostromolt erődítéshez hasonlít, messze előretolt hadállásokkal, de teljesen körülvéve ostromló seregekkel, melyeknek tömege előreláthatóan folyton növekedik. Ha a láncot idejében megszakítani nem sikerül, az ostromlott terület sorsa előre meg van pecsételve. A lánc döntő megszakításának azonban csak egyetlen módja van s ez a kontinenst körülzáró tengeri blokád áttörése.

Az ostromló seregek leghatalmasabbja, az angol tengeri haderő a német szárazföldi fegyverek számára hozzáférhetetlen. A német flotta egyetlen próbálkozása a túlnyomó angol erővel szemben sikertelen maradt, s ezen nem változtathatott egy-egy bátor tengeri kalandnak jó, vagy rossz sikere, sem az elég gyorsan csődöt mondott búvárhajóharc. Az angol tengeri haderő világuralma, folyton erősödve a németek ellenségei sorába beálló világhatalmak flottáival is, állandóan növekedik. Ugyanakkor a német tengerpartokat elzáró angol aknamezők mind áthatlanabbakká válnak. S amíg a világtengereket Anglia uralja, az élelmiszerei, nyersanyaga és ipartermékei miatt a világkereskedelemtől függő Németország csatákat igen, de a háborút meg nem nyerheti.

A tengeri blokáddal azonban majdnem egyformán súlyos dolog a német birodalomra nézve a nyugati világban folyton erősödő morális blokád. Ez tette lehetővé, hogy az entente az Egyesült-Államokat is magával ragadhassa a küzdelembe, ez a Versailles-ban oktrojált szerződést anélkül, hogy az egész világon számbavételt kikényszerítő ellentmondás emelkedett volna ellene. A világ informálásának angol és francia mesterei képtelenek lettek volna ilyesmit egyedül megcsinálni Németország vezetőinek igen aktív részvétele nélkül. A német hadviselés hideg kegyetlenségű módszerei, a belgiumi invázió szégyenletes brutálításai, s az a hetvenkedő viselkedés, mely kifelé mindezt, mint jogos és helyes dolgot, nemcsak védte, de az áldozatok megrágalmazásával súlyosbította, olyan egységes közvéleményfrontot teremtett a németség-

gel szemben, melynek megcsinálására soha, semmiféle angol, vagy francia propaganda képes nem lett volna. És soha, semmiféle gazdasági érdek hangoztatásával nem tudták volna egy európai háborúba vinni az Egyesült-Államok népét, annak mélységes elfordulása nélkül mindennel szemben, ami német. Ezt az elfordulást a háború hozta meg; szerepe lehetett benne az angol propaganda nagy eszközeinek is, de döntő szerepe a belga invázió tényének, s főleg a német hadvezetés gyűlöletes teoriáinak, melyek a tudatos kegyetlenséget Belgium polgári lakosságával szemben, mint a háború gyorsabb befejezéséhez vívó stratégiai eszközt módszeresen alkalmazzák.

Charles W. Elliott, a Harvard egyetem elnöke, s az amerikai szellemi élet egyik legelső sorban álló egyénisége, a háború első felében egy kis könyvet írt, melyben paragrafusokba szedve és tudományos hidegséggel mondja el az okokat, melyek a nagy európai válságban az Egyesült Államok közvéleményét szembeállítják Németországgal. Előbb felsorolja, hogy az amerikaiak mi mindent tisztelnek a németekben, mi mindent köszönhetnek a német gondolkodásnak, s a német tudománynak. „Hogy történik mégis, hogy annyi érintkezési pont, annyi közös érzés dacára, melyek jó és rossz napokban, békében és háborúban rokonérzésünket a német nép felé kellene vigyék, az amerikai közvélemény egész súlyával az entente mellett foglal állást?” S akkor pontokba szedve sorolja fel először az amerikai nép politikai és szociális fejlődését, mely homlokegyenest ellenkezik a német nép politikai fejlődésével; mai kormányzati principumait, melyeket veszélyeztetve lát a porosz katonai imperiáлизmus győzelme esetén; de főleg „szükséges energiával tiltakozik, az amerikai közvélemény a nemzetközi szerződések semmibevétele ellen Belgium esetében“ és „mélységesen fel van háborodva azon a módszeren, ahogy német oldalról a háborút viszik.“ „Mindezek a módszerek az amerikaiak szemében háború esetén is kikerülhetőeknek, szükségteleneknek és igazolhatatlanoknak látszanak, melyek fatálisan gyűlöletet és megvetést keltenek azon nemzet ellen, mely felelős értük.“ Ez a megbotránkozó írás 1914-ben íródott, mikor a későbbi háborús és háború utáni általános elvadultság még nem tett minden megbotránkozást tárgyalanná.

A német hadi politika vezetői csak megvető mosollyal feleltek az ilyen inponderabilitásokra. Amerika régi ismerője, gróf Bernstorff német követ, mindent megtesz, hogy az ellenszenvet mérsékelje, de az elégületlen hadvezetőség melléje ad egy Boy-Ed nevű német tengerészkapitányt, ki katonásabb eszközökkel dolgozik. Propagandát viszen Amerikában a legyőzhetetlen német hadsereg dicsőítésére, kiterjedt kém szervezetet organizál, okmányokat lopat amerikai miniszteriumokból, az entente számára hadianyagot készítő gyárat és odavezető vasúti hidakat robbantottak fel bombákkal. S a bűvárhajó feszültség döntő napjaiban az amerikai rendőrség, mely minden tettét figyel, egy Mexikóba küldött futárát fogja el írott

utasításával, melyben egy Mexikóban szervezett támadás azonnali megindítását kívánja az Egyesült-Államok ellen.

Az amerikai hadüzenet után ez a Boy-Ed, mint, hős tér haza Németországba, míg Bernstorff grófot, ki e politika veszedelmére folyton figyelmeztetett, a német császár, megvetése jeléül, nem is fogadja és Ludendorff szidalmakkal halmozza el. Hasonló sorsa van Lichnovski herceg londoni német követnek, ki szintén kegyvesztetten tér haza, s mint kellemetlen figyelmeztető a katonai és nácionalista körök támadásainak állandó célpontja.

Ettől a tisztán csak háborút csináló szellemtől el lehet-e várni, hogy a béke megkötésére, esetleg kínálkozó alkalmakat biztos kézzel megragadja, fel lehet-e tételezni, hogy a fenyegető katasztrófát idejében hozott áldozatokkal is elkerüli? Számukra mindvégig csak hódításokról és nem áldozatokról lehetett szó. A „Deutsche Friede“-t még a mérsékeltberek is „a birodalom jövő biztonságához szükséges garanciák“ végtelenségig tágítható frázisába búrkolják. A nagyipar egy memorandumban a francia vasterületeket kívánja, mások a Bricy medence vasterületeivel, Belgium katonai és gazdasági hozzátartozását Németországhoz és angol, francia, belga, portugál gyarmatokat. A Ludendorff körül csoportosuló szélsőségesek még sokkal többet, a Kreuzzeitung, a a császár környezetének lapja a Verdun—Belfort vonalat, hogy „a franciák körmeit egyszer már véglegesen letörjék.“

Valahányszor a polgári kormányzat vezetői békésebb hangokat ütnek meg, a katonák mindig gondoskodnak elég erős diszszonanciákról, hogy annak jelentőségét lerontsák. Soha, egyetlen békeajánlatban ki nem jelentik, ami nélkül pedig béketárgyalások nem kezdődhetnek, hogy Belgiumot teljes függetlenségében akarják visszaállítani, minden „biztosíték“ nélkül, mert félnek, hogy a teljes függetlenség, a történetek után, sem gazdasági, sem katonai szempontból nem lehet jóindulatú Németországgal szemben. Belgium teljes függetlensége nélkül Anglia felé békeajánlat nem indulhat, pedig a béke útja elsősorban erre felé vezet.

A franciák felé a helyzet nehezebb. Ha a hadifront nem benn Franciaországban, hanem a két ország határán lett volna, a francia nép kitartása talán az idők folyamán meginog, de így az ellenállást az a meggyőződés hevíti, hogy a németek Elzászhoz még újabb francia területeket akarnak elvenni. Itt is lett volna azonban egy mód a béketárgyalások azonnali provokálására, s ez annak elismerése, hogy Elzász-Lotharingia kérdése nemzetközi és nem tisztán német kérdés, s azt e tartományok népének megkérdezésével lehet eldönteni. A német összeomlást így valószínűleg el lehetett volna kerülni, de talán a császári régime bukása árán, s egy ilyen irányú heroikus áldozatot Vilmos császár küldetésérzésétől nem lehetett várni.

Egy pillanatra mégis mintha észretértek volna. 1917. júniusában XV. Benedek pápa kezébe veszi a békeközvetítést, s a pápai diplomácia egyik leghetségesebb tagját, a fiatal Pacelli nunciust

akkreditálja Münchenben. A német katonai helyzet Verdun és a Hindenburg-féle visszavonulás után, már akkor nem a legbrilliansabb. A nuncius, amint emlékezéseiben leírja, a pápa levelével jelentkezik a császárnál és a kancellárnál. A császár szarkasztikus hangon és győzelembiztosan fogadja; itt nincs mit csinálni. Bethmann Hollweg azonban nagyon konciliáns, s láthatólag szeretné felhasználni az alkalmat. Pacelli kérdésére kijelenti, hogy hajlandó elismerni Belgium függetlenségét minden fenntartás nélkül, feltéve, hogy ez a függetlenség Anglia és Franciaországgal szemben is garantálódik. Ami Elzász-Lotharingiát illeti, erről is lehet tárgyalni és „semmiesetre sem lehet ez a kérdés a békekötés akadálya.“ Pacelli, megelégedetten, gyorsan átteszi a választ Rómába, s a Vatikán továbbítja azt London és Páris felé. Ez történik 1917. június végén. Július elején a vezérkar nyílt harcot indít Bethmann Hollweg ellen. Július 12-ikén Hindenburg és Ludendorf megjelennek Berlinben, s beadják lemondásukat arra az esetre, ha Bethmann tovább is a birodalom élén marad. A trónörökös pedig azt a katonás tanácsot adja a kancellár ellenségeinek, hogy „egyszerűen dobják ki a Reichstag“-ból.

Bethmann Hollweg helyzete így rövidesen tarthatatlanná válik, s Pacelli nuncius augusztusban már a vezérkar emberének, Michaelis kancellárnak hozza a választ, hogy angol illetékes helyről a Vatikánhoz érkezett sürgöny szerint a béke felé egy nagy lépést jelentene, ha Berlin nyíltan és kategorikusan kijelentené, hogy Belgium teljes függetlenségét akarja. A sürgöny megjegyzi, hogy ez a válasz Angliától a francia kormány tudatával érkezett. Pacelli erre a közlésre egyelőre választ sem kap, s csak szeptember vége felé intéz hozzá Kühlmann államtitkár egy jegyzéket, hogy „a német kormány még nem válaszolhat a Szentszék kérdéseire, s a Belgiumot illető tervei iránt nem tehet semmi precíz kijelentést“, később kiderül, hogy az államtitkár tollát e válasz fogalmazásában Ludendorf vezette, aki mindenképpen meg akarta tartani Belgiumot, mint „katonai és gazdasági zálogot.“

Michaelis kancellár ugyanakkor írja a nyugtalankodó Cernin grófnak, hogy Németország egy negyedik háborús évet is könnyen el tud még viselni, mert a búza és a burgonya termés elég jó volt, s a hiányos takarmány-termést az elfoglalt területekről pótolhatják. Egy „status quo ante“ békéről pedig nem is lehet szó, mert „nem szeretném elzárni a lehetőséget, — írja tovább Michaelis — hogy Belgiumot később katonailag és gazdaságilag Németországhoz csatoljuk. Katonai ellenőrzés, annexió, vagy hosszú lejáratú bérbe vétele Lüttichnek, s a flandriai tengerpartoknak, ezek a katonai és tengerészeti vezetőség kívánságai“. Körülbelül ez időben találkozik Vilmos császár a kolozsvári állomáson József főherceggel, s kijelenti neki, hogy a biztos győzelem után a hadseregeket egységesíteni kell, s hogy az lehetséges legyen még a magyar falusi iskolákban is német nyelven kell majd tanítani. Mindez pedig történik Amerika harcbalépése után. „Quos vult Jupiter perdere, dementat prius“.

A négy hosszú év minden békelehetősége így kihasználatlanul marad. Egy fék nélkül szabadjára hagyott katonai vezetőség csak győzelmes és legyőzött közti békét ismer, s minthogy a porosz militarizmus által és ellene egyesített világ aránytalanul nagy erejével szemben a győzelem lehetetlen volt, a német nép, mely katonai vezetősége kizárólagos uralmát mérsékelni nem tudta, a brutálisan felállított dilemma második felétől, a legyőzött békéjétől sem tudott szabadúlni.

A porosz militarizmus az utolsó kártyáig végig vitte a játszmát, kiélt minden erőt. A béketárgyalásokra már semmi, még a végső elkeseredés energiája sem maradt vissza. Egy ereje teljében győző, ellenséges militarizmus, s egy elernyedtt nagy nemzet között a béke csak az egyoldalú diktátum lehetett. Diktátum, mely alól a német nép a porosz militarizmus vezetése alatt, belátható időn belül, megszabadúlni nem tud, mert a győző militarizmus elég erős, hogy ezt megakadályozza. De egy nagy nép, mely annyi tehetséget és önfeláldozást rejt magában, bizonyára megtalálja újabb felemelkedésének útját más irányban is.

Nem olyan feltétlenül bizonyos, hogy a német népben szunnyadó nagy energiák érvényesítésére a porosz katonai vezetés találta meg az egyedüli helyes utat. Az utóbbi idők nagy gazdasági és katonai fellendülésén kívül, a német nép legtöbb nagy alkotása a délnémet szellemhez fűződik.

Tacitus írta valaha a primitív germánokról: „Nem tudom, hogy az ezüstöt és aranyat az istenek kegyessége, vagy haragja tagadta-e meg tőlük?” Ki tudja, az istenek kegyessége, vagy haragja e az, mely most megakadályozza őket, hogy megint porosz katonai vezetés mögé sorakozzanak.

(Marosvásárhely.)